

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra pastorálních oborů a právních věd

Liturgika

Pavel Šubrt

**Projevy mariánské úcty
v liturgii a lidové zbožnosti**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Tomáš Mrňávek Th.D.

PRAHA 2008

Na tomto místě bych chtěl velmi poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce Tomáši Mrňávkovi Th.D. za jeho cenné rady a inspirující připomínky k tématu práce, a zvláště za jeho vstřícnost a nadhled. Také děkuji své rodině za trpělivost a podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a v seznamu literatury uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze dne 1. května 2008

Obsah

ÚVOD.....	4
1. Vztah liturgie a lidové zbožnosti	7
1.1 Historický pohled.....	7
1.2 Teologický pohled	12
2. Mariánská úcta.....	15
2.1 Formy mariánské úcty v liturgii	15
2.1.1 Liturgický kalendář a Panna Maria	16
2.1.1.1 Doba adventní	16
2.1.1.1.1 Roráty.....	17
2.1.1.2 Doba vánoční.....	19
2.1.1.3 Doba postní	20
2.1.1.4 Doba velikonoční	21
2.1.1.5 Liturgické mezidobí.....	22
2.2 Formy mariánské úcty v lidové zbožnosti	24
2.2.1 Advent	24
2.2.2 Vánoce	24
2.2.2.1 Betlém	25
2.2.2.2 Koleda	26
2.2.3 Půst.....	26
2.2.4 Velikonoce	28
2.2.4.1 Velikonoční třídění.....	28
2.2.4.2 Koleda	29
2.2.4.3 Letnice.....	30
2.2.5 Mezidobí	30
2.3 Poutě a poutní místa.....	33
2.3.1 Pohled do historie poutí	33
2.3.2 Spiritualita poutě.....	35
2.3.3 Mariánská poutní místa.....	36
3. Exkurs srovnání některých aspektů východní a západní mariánské úcty	39
3.1 Mariánské svátky.....	40
3.1.1 Mariánský měsíc.....	41
3.2 Mariánské pobožnosti	42
3.2.1 Kult Matky bolestné.....	44
3.3 Mariánské ikony	45
ZÁVĚR	48
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	50
Primární zdroje	50
Sekundární zdroje	52
ANNOTATION	53

ÚVOD

Proč Maria a já? Možná to bude znít trochu zvláště, ale mám ji rád. Žiji se svou rodinou na vsi a v lese za ní je malá kaplička, kterou zde vystavěli naši předkové právě ke cti Panny Marie. Rodiče zestárli, a tak bylo na další generaci, aby převzala péči o toto malé poutní místo královéhradeckého vikariátu. Spolu s manželkou jsme se rozhodli naše krásné poutní místo oživit. Řekli jsme si, že dokud tam nebudeme chodit pouze sami, má to smysl. Začali jsme pobožností křížové cesty, jejíž zastavení jsou rozmístěna podél lesní cesty v okolí kapličky. Lidé přicházeli a vyvstala možnost dalšího působení. Po patnácti letech mohu konstatovat, že se zde koná každý pátek modlitba růžence, který v postní době střídají rozjímání křížové cesty a v měsíci květnu májové pobožnosti, v posledních letech i mše svatě. Poutní mše svatá je zde poslední neděle v květnu ze svátku Navštívení Panny Marie, jemuž je kaple zasvěcena. Další možnost účastnit se slavení liturgie je ještě o slavnosti Nanebevzetí Panny Marie a svátku jejího Narození 8. září.

Na základě těchto zkušeností jsme se rozhodli i pro studium teologie, protože ne vždy jsme byli stejně vřele přijímáni i vedením farnosti. Dnes mohu říci, že i to bylo pod ochranou Panny Marie, protože jinak bych se já ke studiu teologie neodhodlal. Takže to tak trochu Panně Marii „dlužím“.

Cílem práce není ani tak vlastní mariologie, jako spíše vnímání mariánské úcty v různých projevech liturgie a lidové zbožnosti. Jako osu pro uspořádání výběru jsem si zvolil liturgický rok, jenž je nosný pro liturgii i lidovou zbožnost. Hlavním zdrojem informací byl dokument Kongregace pro bohoslužbu a svátosti *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii*, dokumenty Druhého vatikánského koncilu, zvláště Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium*, liturgické knihy a papežské encykliky věnující se Panně Marii. Protože se věnuji poutnímu místu, zařadil jsem i kapitolu o poutích a poutních místech. Na přání vedoucího mé bakalářské práce jsem se věnoval i otázce kultu Panny Marie ve východní a západní tradici, což pro mě osobně bylo velmi objevné a obohacující.

Historie nám ukázala, že symbióza liturgie a lidové zbožnosti je možná, i když dnes je poznamenána tisíciletým vývojem, kdy tomu bylo jinak. Proto se odvažují věřit, že po dnešním opovrhování některými projevy lidové zbožnosti; nejen těmi, které již neodpovídají vnímání víry člověka jednadvacátého století; ale třeba i modlitbou růžence, nastane opět období vzájemné podpory, jak ze strany liturgie, tak lidové zbožnosti. Jsem rád, že žijí svou víru po Druhém vatikánském koncilu, i když vše není ideální, ale liturgie už má zpět své místo a věřím, že pro lidovou zbožnost to nebude konec jejích časů.

Mariánský kult je jasně kristologický. Již od početí skrze Ducha svatého existuje nezrušitelné pouto mezi Marií a Synem. Pouto, které se utvrzuje pod křížem, kde se obětuje Beránek, který snímá hříchy světa, to lze aplikovat i na církve, která je mystickým tělem Kristovým. Jan Pavel II. mluvil o Marii jako o „eucharistické ženě“, která má být pro nás vzorem, podle kterého máme nahlížet toto tajemství. Je na každém z nás, jakou cestu zvolí. Maria je však jistou průvodkyní, protože nejlépe z nás lidí ví, kudy a kam máme jít.

I když se zdá, že lidová zbožnost je určena jen prostému venkovskému lidu, který je více svázán s přírodou a na ni odkázán, není tomu tak. Spíše bych řekl, že lidová zbožnost dokáže často svými prostředky zasáhnout člověka v jeho životních těžkostech i radostech lépe, než liturgie, která ještě stále hovoří jazykem i když národním, přesto málo srozumitelným. Dnes je spíše otázkou zda ještě existuje nějaký venkov či dokonce venkovan. Kdo je dnes závislý na tom, zda na jaře zaseje a na podzim sklídí? I ve věku medií a satelitních městeček, které dělají z venkova cosi příměstského, je patrný návrat k tradicím, ať již náboženským či folklorním.

To u nás dokazuje obnova poutí a poutních míst po pádu socialismu. Lidé stále touží po společném prožitku, po vyjití ze všednodennosti, po setkání s absolutnem nebo hledají ticho, odpuštění, prostor pro modlitbu, místo, kde se cítí blíže Bohu. To vše bývá nádherně spojeno s krásou krajiny právě na poutních místech zasvěcených nejen Panně Marii. Ale ona je i dnes stále tou nejvyhledávanější přímluvkyní u Boha, protože On si ji vyvolil mezi mnoha a ona mu zůstala svým „fiat“

věrna až do konce. Poutní svatyně jsou právě v dnešní době místem, kde se daří kultivovat lidovou zbožnost a kde můžeme nalézt krásu liturgie v její plnosti. Velikost a bohatství výzdoby poutního místa není směrodatné pro Mariinu přítomnost, ona přijímá jak skromnou kapličku jako kdysi betlémskou stáj, tak chrámy zdobené zlatem a drahými kameny jako odraz nebeského království, kde dlí po boku svého Syna, Věčného Krále.

Liturgie představuje Pannu Marii zejména jako *Theotokos*, jako ženu modlitby, která velebí Boha ve svém *Magnificat*, jako věrnou následovnici svého Syna i poslušnou služebnicí Boží, jako Matku církve. Lidová zbožnost jí vidí více v její lidskosti, či spíše „pozemskosti“. Klade důraz na její mateřství, chudobu, nesnáze, bolesti i radosti. Maria je ale stále jen jedna. Záleží jen na nás zda hledáme u Panny Marie vzor pro svůj život, nebo žádáme vyslyšení proseb, na základě podobného údělu, který Panna Maria prožívala za svého pozemského života. Tím samozřejmě nechci znevážit její přímluvu u svého Syna.

V době, která přeje magickým praktikám, je třeba věnovat zvláštní pozornost tomu, aby si lidová zbožnost zachovala křesťanský charakter. K tomu je potřeba zachovat věrnost biblické radostné zvěsti; duchu liturgie, ze kterého vychází a ke kterému vede; tradici a národní kultuře i být srozumitelná člověku dnešní doby ve svých výrazových prostředcích.

Panna Maria je milována jak v západní, tak ve východní tradici. Východní pojetí mne velmi překvapilo, neboť jsem se s ním do této doby blíže nesetkal. Skutečně jsem fascinován východním bohatstvím mariánského kultu, který je daleko více vázán na liturgii než je tomu v západní tradici. Ikona to není jen obraz, ale setkání s živým svatým, a tomu odpovídá i úcta, kterou ikonám na Východě prokazují. Západní tradice často čerpala z pokladnice Východu náměty i formy mariánského kultu.

Samostatnou práci by si zasloužily mariánské ikony, které mají hlubokou teologickou symboliku a toto krátké setkání s nimi, nemůže být plnohodnotnou výpovědí. Může snad sloužit jen jako průřez ikonografickou tvorbou, jenž ilustruje bohatost témat, která Západní mariánská úcta nezná v takové míře.

1. Vztah liturgie a lidové zbožnosti

Druhý vatikánský koncil odpověděl na výzvy 19. a 20. století a obnovil liturgii, nelze však zapomínat na projevy lidové zbožnosti, které s ní úzce souvisí a které je potřeba též revidovat. To se ozývá i v dokumentu plenárního sněmu české katolické církve, který hledá na prahu nového tisíciletí, jak naložit s poklady minulosti a využít je v současnosti.

O vztahu liturgie a lidové zbožnosti sněmovní dokument říká:

„I když mezi ně nelze klást rovnítko, přesto obě představují oprávněné výrazové formy křesťanského uctívání Boha. Vztažným bodem však musí být liturgie, aby ‚touha po modlitbě a charismatickém životě‘, která je v lidové zbožnosti zahrnuta, ‚byla duchaplně a moudře usměrňována‘. Formy lidové zbožnosti (modlitba růžence, Anděl Páně a křížová cesta) jsou samozřejmostí pro ty, kteří prošli dobrou náboženskou přípravou. Na mnoha místech jsou velmi oblíbené. Na jiných místech kněží podcenili lidovou zbožnost natolik, až některé projevy lidové zbožnosti zanikly. Přesto je mariánská úcta a úcta k svatým pro mnohé vhodnou cestou k obnově vztahu ke Kristu a dnes velmi charakterizuje lidový náboženský život. Také úcta ke svatým podněcuje věřící lid k růstu zbožnosti a jejich přímluva jim pomáhá.“¹

Proto v následujících řádcích nahlédneme do jejich vztahů na poli historie a teologie, abychom se lépe orientovali v současnosti.

1.1 Historický pohled

Jak dosvědčují novozákonní spisy, alfou i omegou kultu prvotní církve byl Kristus a Jeho slova i skutky². Avšak vzhledem ke skutečnosti, že první křesťané vyšli z židovské kultury a byli zvyklí několikrát za den chválit Boha (Dt 6,4-9), odrazilo se to i v projevech jejich „nové“ víry, která nebyla vázána na liturgii.³ Nejstarší dějiny církve znají kult mučedníků i úctu k Panně Marii, které jsou spojeny s neliturgickou úctou. Projevy lidové zbožnosti a liturgie

¹ PLENÁRNÍ SNĚM KATOLICKÉ CÍRKVE V ČR: Život a poslání křesťanů v církvi a ve světě. Závěrečný dokument Plenárního sněmu katolické církve v ČR, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2007,110-111.

² srov. Kol 2,16, Jan 13,34, 1 Kor 11,24-26.

³ srov. Lk 18,1, Řím 12,12, 1 Kor 10,31, Kol 3,7.

nestojí v tomto období proti sobě, ale společně mají účast na Kristově tajemství.⁴

Od 4. století je církev v jiném postavení vůči Římské říši než dosud, a je nucena na to reagovat. Očišťuje a přijímá do liturgie prvky pohanského kultu, které oslovují věřící a nejsou v rozporu s křesťanskou věroukou. Ty v novém kontextu nabývají hlubší a pravdivější obsah. V liturgii se kromě neděle a Velikonoc slaví Zjevení Páně, Narození a Nanebevstoupení. Církev také v určité dny uctívá kromě mučedníků i významné pastýře,⁵ a počet těchto památek svatých rychle stoupá. Církevní společenství se již scházejí na místech k tomu účelu posvěcených nebo používají místa odňatá pohanskému kultu a zasvěcená křesťanskému Bohu. Dochází k formování liturgických systémů, ustálení textů a obřadů, což s sebou přináší potlačení určité volnosti tvorby liturgie. To je patrně jedna z příčin budoucího „zlatého věku“ lidové zbožnosti.⁶

Pro středověk⁷ je typické prohlubování rozdílů mezi oficiální a lidovou zbožností nejen proto, že jedna mluví nesrozumitelnou latinou a druhá národním jazykem. Kde tedy můžeme vidět příčiny tohoto stavu? Pro liturgii mše svaté té doby je typické: „eucharistie není primárně hostinou, ale jakýmsi tajemným děním. (Oltář přestal být stolem, je spíše vnímán jako ‚boží hrob‘)“⁸ Dále je to profesionalizace, která potlačuje roli shromáždění a vyhrazuje služby školeným klerikům. Individualizace liturgie, jejíž charakteristickým znakem je množství oltářů, kde slouží kněz s jediným pomocníkem. V důsledku toho mizí průvod s dary. Přijímání a kázání v bohoslužbě také chybí, probíhá mimo mše podle zvláštního ritu. Projevují se i další bariéry: jazykovou prosadil Karel Veliký, když kodifikoval latinu jako jednotný liturgický jazyk, prostorová vznikla oddělením presbytáře od lidu a akustická bariéra je důsledkem toho, že kněz pronáší texty jen pro sebe. Tím vystupují do popředí vjemy

⁴ srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI: Direktář o lidové zbožnosti a liturgii. Směrnice a zásady, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2007, čl. 22-23.

⁵ U mučedníků se slaví narození pro nebe (dies natalis), u zesnulých pastýřů jejich den odchodu na věčnost (dies depositionis), srov. tamtéž, čl. 25

⁶ srov. tamtéž, čl. 24-27.

⁷ 5. – 15. století

⁸ HRADILEK Pavel: Charakteristika středověké liturgie, in: Getsemany 10 (2006) 222-223

zrakové. Vzniká kánon liturgických barev, které slouží lidu v orientaci během liturgického roku. Interiér kostelů se stává prostorem ke sdělování evangelijního poselství a církevního učení.⁹

Direktář uvádí ještě další možné důvody tohoto rozdvojení cest mezi liturgií a lidovou zbožností. Vzrůstá rozdíl mezi „stavy“ v církvi (kněží, řeholníci, laici), to vede i k odlišnostem v modlitbě. Neznalost Písma vede k nepochopení symbolického jazyka liturgie, a je vykládána alegoricky.¹⁰ Pozornost věřících je přitahována apokryfní literaturou, ta ovlivňuje i dobovou ikonografii. Okolnosti Ježíšova života zastiňují význam Velikonoc a vedou k rozkvětu lidových forem slavení.¹¹ Jmenujme alespoň některé: hry o Ježíšově životě (narození, pašijový příběh), úcta k Nejsvětější svátosti (nahrazuje přijímání eucharistie), růženec (lid jej recituje místo žalmů), rozkvet kultu Panny Marie¹², velkopáteční pobožnosti (zastiňují jeho liturgii). Dále se putuje na svatá místa Palestiny, k hrobům apoštolů a mučedníků, přivázejí se odtud relikvie a rozvíjí se jejich uctívání. Obřady žehnání jsou velmi oblíbené, ale dochází v nich často k míšení s nekřesťanskými pověrami a praktikami. Objevují se vícedenní pobožnosti i celé měsíce určené některé formě lidové zbožnosti.

Konec středověku je tedy poznamenán krizí v liturgii (podstata je potlačena nebo spíše překryta druhotnými jevy) i v lidové zbožnosti (vlivem nedostatečné katecheze narůstají odchylky od křesťanského kultu).¹³

Tridentský koncil (1545 - 1563) určuje na dlouhé období¹⁴ charakter liturgie. Dochází k: „unifikaci ritů (na Západě zůstává pouze římský ritus), zredukování bohoslužby, přísnému rubricismu (každý pohyb, gesto, slovo je přesně popsáno a odchylky nejsou přípustné),

⁹ srov. tamtéž.

¹⁰ „např. introit znamenal cestu Marie s Josefem do Betléma“, tamtéž

¹¹ srov. *Direktář*, čl. 30.

¹² „Středověk se vyznačuje zvláštní zbožnou úctou k Panně, Matce Boží, která ji učinila, ne-li podle práva, přinejmenším fakticky, rovnou trojičním osobám, skutečnou Regina coeli, spásnou hvězdou, která zasahuje ve prospěch lidí. Katedrály, které se objevily na severu Francie kolem roku 1150, jsou viditelným symbolem nové duchovnosti.“ ELIADE Mircea, CULIANU Ioan P[...]: Křesťanství, in: *Slovník náboženství*, Praha: Argo, 2001, 2., 163

¹³ srov. *Direktář*, čl. 32-33.

¹⁴ až do liturgických reforem II. vatikánského koncilu (1962 - 1965)

vydávání liturgických knih (díky knihtisku).¹⁵ Tato strnulost vede k rozkvětu lidové zbožnosti v době reformace, dokonce nabývá až apologetického rozměru vůči protestantským vyznáním.

V tomto období vznikají „lidové misie“, jejichž cílem je vést k liturgii, zvláště ke svátosti smíření a eucharistie, a k obrácení využívají právě pobožností. Ty se v tomto období stávají součástí modlitebních knížek a provázejí věřící na jejich cestě víry. Rozvíjejí se sdružení zasvěcená tajemstvím života Pána Ježíše, Panny Marie a svatých.¹⁶ Stále je však opomíjeno Písmo i slavení neděle, jako den vrcholného křesťanského kultu.

V období osvícenství se prohlubuje rozdíl mezi „městským náboženstvím“ vzdělanějších vrstev obyvatelstva a „venkovským náboženstvím“ prostých lidí, které více odráží prvky lidové zbožnosti a které měšťané povýšeně pokládají za méněcenné. Pastoračním úsilím však dochází ke znovuobjevení liturgie, vrací se kázání ve významných obdobích liturgického roku spojené s katechezí dospělých. Lidová zbožnost musí čelit vlivu racionalismu a jansenismu. Spolu s dalším rozvojem lidových misí přináší lidová zbožnost důraz na nové prvky – úcta k Nejsvětějšímu srdci Ježíšovu, objevuje se pobožnost po devět „prvních pátků“ v měsíci.

18. století vrcholí Velkou francouzskou revolucí, která otevřeně bojuje proti všemu křesťanskému, a na to církev reaguje v 19. století obrodným procesem, tzv. druhou reformací. Do středu pozornosti se dostává nauka o církvi, už není chápána jen čistě hierarchicky, ale vidí se jako Boží lid nebo společenství sjednocené kultem. To má za následek pozitivní vývoj nejen v liturgii, ale i v ostatních oborech. Ve Francii se rodí liturgická obnova, která chce, aby se liturgického shromáždění aktivně účastnilo celé společenství. Tisknou se liturgické příručky pro laiky i sešitky věnované lidové zbožnosti. Vzniká množství liturgických, ale i lidových písní s náboženskou tematikou. Lidová zbožnost a její popularita

¹⁵ HRADILEK Pavel: Liturgie v době reformace, in: Getsemany 10 (2006), 228

¹⁶ u nás jsou známa pod názvem „bratrstvo“, např. růžencové, svatováclavské, nejsvětějšího Těla a Krve Páně.

je podporována duchem romantismu. Stále však přetrvává negativní jev nadřazování pobožností nad liturgií.¹⁷

V tomto období také dochází k jevu, který ovlivní i další století. Zjevení, hlavně mariánské povahy (jsou-li církví schválena), dávají vznik novým poutním svatyním, kde lid činí pokání, přijímá eucharistii a účastní se pobožností.¹⁸

Pro celé 20. století je charakteristické liturgické hnutí, toužící přivést liturgii na místo, které jí právem náleží, a také přivést laiky k pevnějšímu vztahu k ní. Snaha o očistu kultu se však obrací proti lidové zbožnosti, v níž mnozí vidí jednu z příčin úpadku liturgie. Papežové i koncil však potvrzují místo lidové zbožnosti a její podřízenost liturgii.¹⁹

¹⁷ srov. Direktář, čl. 41-45.

¹⁸ „Katolická církev prohlásila pravými celkem 21 mariánských zjevení, jež proběhla od r. 1830. Jsou to:

- Paříž, 1830 rue de Bac, zjevení řeholnici sv. Kateřině Labouréové;
- Paříž, 1836, zjevení kněži Genettesovi;
- Blangy (Francie), 1840, zjevení Justině Bisqueyburuové;
- La Salette (Francie), 1846, zjevení pastrům - dětem Melanii Calvatové a Maximinu Giraudovi;
- Lichen (Polsko), 1850, zjevení Mikolaji Sikatkovi;
- Lourdes (Francie), 1858, zjevení Bernadete Soubirousové;
- Pontmain (Francie), 1871, zjevení Eugenovi a Josephu Barbadettovým;
- Pellevoisin (Francie), 1876, zjevení Estelle Faguetové;
- Gietrzwałd (Polsko), 1877, zjevení dětem Justýně Szafryňské a Barbaře Samulowské;
- Knock (Irsko), 1879, zjevení 15 osobám;
- Řím, 1884, zjevení papeži Lvovi XIII;
- Niepokalanów (Polsko), Panna Maria se od r. 1904 několikrát v životě zjevila sv. Maxmiliánovi Kolbemu;
- Fatima (Portugalsko), 1917, zjevení dětem Lucii dos Santos, Jacintě a Franciskovi Martovým;
- San Giovanni Rotondo (Itálie), zjevení sv. Otcí Piovi v r. 1918;
- Beauraing (Belgie), 1932-3, zjevení několika osobám;
- Banneux (Belgie), 1933, zjevení Mariettě Becové;
- Akita (Japonsko), 1973-82, zjevení řeholnici Agnes Katsuko Sasagawové;
- Betania (Venezuela), 1976, zjevení Marii Experanzové;
- Cuapa (Nikaragua), 1980, zjevení Eduardovi Martinezovi;
- Kibeho (Rwanda), 1981-3, zjevení několika osobám;
- San Nicolas (Argentina), 1983, zjevení Gladys Quirogové;

K tomu přistupuje ještě zjevení Pána Ježíše polské řeholnici sv. Faustyně Kowalské ve 30. letech 20. století. Božský Spasitel zde poukázal na své nekonečné milosrdenství a projevil přání, aby právě ono bylo uctíváno.“ MALÝ Radomír: Církev uznala celkem 21 mariánských zjevení od roku 1830, http://www.hostyn.cz/hostyn_old/poute_texty.htm, (1.3.2007)

¹⁹ srov. Direktář, čl. 46.

1.2 Teologický pohled

Trojiční společenství Otce skrze Syna v Duchu svatém dává člověku ve svém milosrdenství zcela zadarmo spásu. Historie Božího zjevení nám ukazuje komplex činů a slov, skrze něž se uskutečňuje tento plán spásy. Jeho charakteristickým rysem je trvalý rozhovor mezi Bohem a člověkem. Bůh je ten, který oslovuje a očekává odpověď věřícího člověka (srov. Ř 1,5). Výjimečnou událostí v tomto smyslu je starozákonní smlouva uzavřená s Izraelem na hoře Sinaj (srov. Ex 19-24).

Bůh mluvil ke svému lidu mnoha způsoby, zejména skrze proroky, a když se naplnil čas, promluvil i skrze svého Syna Ježíše Krista (srov. Ž 1,1-2). Ježíš svým životem, smrtí i zmrtvýchvstáním uskutečnil všechny Boží přísliby spásy. Z toho pramení jeho klíčová role ve víře Božího lidu a svědčí o tom i novozákonní tituly: učitel pravdy (srov. Mt 22,16), svědek hodný víry (srov. Zj 1,5), vynikající velekněz (srov. Ž 4,14), pastýř našich duší (srov. 1 P 2,25) a jediný dokonalý prostředník (srov. Ž 8,6).

Křest nás začleňuje do Kristova tajemství, do jeho naslouchání a plnění Otcovy vůle (srov. J 4,34). On je pro nás příkladem hledání synovského vztahu s Bohem během celého života.²⁰ Pro rozvíjení tohoto Ježíšova dědictví se dostalo společenství věřících – církvi – daru Ducha svatého, aby nás vedl k hlubšímu poznání Boha (srov. 1 K 2,10), aby se naše životy staly pravou „duchovní bohoslužbou“ (srov. Ř 12,1) a aby nás vedl v našich zkouškách i modlitbách (srov. Ř 8, 26-27).

Pravdivý křesťanský kult se tedy děje pouze skrze Ducha svatého „a s Ním a v Něm“. Nelze však Jeho přítomnost upřít ani projevům ryzí lidové zbožnosti.²¹ Z řečeného vyplývá, že i lidová zbožnost má být prostorem, kde se odehrává komunikace mezi Trojičním Bohem a člověkem. I když zde se můžeme někdy setkat s uchýlenou vírou ve tři bohy než v Trojici, je lidová víra velmi spjata s představou Boha Otce jako Stvořitele či spravedlivého i milosrdného Soudce. Zde je potřeba v duchu *Direktáře* stále věřící katechizovat.

²⁰ srov. *Direktář*, čl. 76-77.

²¹ srov. *Direktář*, čl. 78.

Lidová zbožnost se však nejvíce opírá o postavu bohočlověka Ježíše Krista, protože je lidskému chápání snáze uchopitelná. Nachází inspiraci v Jeho narození, celém veřejném životě, zvláště však v posledních hodinách Jeho pozemského života. Ty jsou mezi věřícími ve velké oblibě i dnes na počátku 21. století, což dokazují nejen obnovené historické křížové cesty na poutních místech, ale vznikají i nové umělecky a tématicky hodnotné cykly (např. Meditační zahrada u Plzně, jejíž součástí je i křížová cesta). Je však třeba upozornit nejen na Kristovo utrpení, ale vždy také na Jeho oslavení, bez něhož vše pozbývá smyslu. On je Bohem živých a ne mrtvých (srov. Mt 22,32). Tato rozjímání nad velikonočním tajemstvím mají vést věřící k plnější účasti na slavení eucharistie.

Duch svatý je v konkrétních projevech lidové zbožnosti trochu opomíjen (což pravděpodobně pramení z jeho „nezobrazování“), i když to neznamená nepřítomen. Vždyť každá modlitba, ať liturgická či soukromá začíná: „Ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého“, sklání se i před tajemstvím Vtělení, a v církvi existuje množství novén k Duchu svatému před slavností Seslání Ducha svatého.²²

Církev, jako společenství kultu, ve svých obřadech oslavuje Boha a zároveň posvěcuje člověka. Jejich zdrojem je velikonoční událost smrti a vzkříšení Ježíše Krista, Jeho nanebevstoupení a obdarování Duchem svatým.

I formy lidové zbožnosti můžeme považovat za projevy vanutí Ducha svatého, zvláště takové, které jsou církví schváleny a doporučovány. Jsou totiž výrazem víry živých údů církve a podléhají její autoritě. To lidovou zbožnost chrání před lokální uzavřeností, před přemrštěností kultu k Panně Marii, andělům, svatým či blahoslaveným a také může zabránit nedorozumění mezi služebností liturgie a charismatickými projevy lidové zbožnosti.²³

Křtem, eucharistií a biřmováním se věřící člověk stává plnohodnotným členem prorockého, kněžského a královského lidu, který na základě svého všeobecného kněžství uctívá Boha v duchu a pravdě

²² srov. Direktář, čl. 79-80.

²³ srov. Direktář, čl. 81-84.

(srov. J 4,23). Toto kněžství ho disponuje nejen k činné účasti na liturgii, ale také k ostatním projevům zbožnosti ať již soukromé nebo veřejné. Zde je třeba vyzvednout klady lidové zbožnosti, které pomáhají věřícím uchovat víru a obstát ve zkouškách života.

Písmo svaté je charakteristickým projevem působení Božího Ducha a je nenahraditelné nejen pro liturgický život věřících, ale formuje i lidovou zbožnost, pro níž je nejen námětovým zdrojem, ale i ukazatelem správné hranice emotivnosti jejích projevů. *Direktář* ve shodě s konstitucí *Dei verbum* ukládá, aby formy lidové zbožnosti v sobě obsahovaly vhodně vybrané biblické texty opatřené přiměřeným komentářem. Jako vzor dobře poslouží právě liturgie, jejíž nedílnou součástí je Boží slovo. Lidová zbožnost bude spíše pracovat s krátkými úryvky, i když to nic neubírá z jejich aplikovatelnosti v životě věřícího člověka. To dokládá i modlitba růžence či křížové cesty, které stojí na pevných biblických základech.²⁴

Vzhledem k fenoménu počátku nového tisíciletí nelze opomenout stále živý zájem lidové víry o mimořádné jevy, které jsou většinou úzce spjaty s postavou Panny Marie. Tato „soukromá zjevení“ jsou sice v některých případech církví uznána, ale jejich obsah nemůže přidávat ani ubírat nic z Kristova zjevení. Jejich smyslem je plnější pochopení a historická aktualizace tohoto Zjevení, jak upozorňuje *Katechismus katolické církve* v článku šedesát sedm.

Mnohost forem lidové zbožnosti nám ukazuje na její historickou a kulturní podmíněnost. ‚Lidová zbožnost zůstává jedním ze základních projevů opravdové inkulturace víry, neboť se v ní odehrává harmonizace víry a liturgie, citu a různých oborů umění a zároveň se v místních tradicích potvrzuje vědomí vlastní identity. (...) Lidová zbožnost umožňuje lidu určitého národa vyjádřit svoji víru, své vztahy s Bohem a jeho Prozřetelností, s Pannou Marií, svatými, s bližními, se zesnulými a s veškerým tvorstvem a posiluje jeho přináležitost k církvi.‘ Proto se lidová zbožnost stává svědkem prolnutí radostné zvěsti s kulturou různých národů.²⁵

²⁴ srov. *Direktář*, čl. 85-89.

²⁵ srov. *Direktář*, čl. 90-91.

2. Mariánská úcta

2.1 Formy mariánské úcty v liturgii

Liturgická reforma, která následovala po Druhém vatikánském koncilu, lépe upravuje celé „mystérium Kristova života, od vtělení až k očekávání jeho slavného příchodu“ v rámci ročního liturgického cyklu. To ovlivnilo i užší spojení úcty k blahoslavené Panně Marii se slavením tajemství jejího Syna.²⁶

To, že Panna Maria má své významné místo v liturgii, dokazují eucharistické modlitby v misálu. Římský kánon hovoří například takto: „*V tomto společenství také uctíváme slavnou Matku a Pannu Marii, Rodičku Boha a našeho Pána Ježíše Krista*“. Ve třetí eucharistické modlitbě nacházíme jiný příklad úcty, kterou církev prokazuje své Matce: „*Skrze Něho (Krista), ať se před Tebou (Otcem) stáváme obětí úplnou a ustavičnou, abychom dostali dědictví s tvými vyvolenými: s Nejsvětější Pannou a Bohorodičkou Marií ...*“.

V denní modlitbě církve svědčí o úctě k Panně Marii množství hymnů, antifon, přímlov a kantikum Panny Marie (L 1, 46–55), které se církev modlí každý den při nešporách. Antifony na závěr dne mají také mariánský charakter a jsou to krásné a starobylé texty, jako například modlitba *Sub tuum praesidium*.²⁷

Druhý vatikánský koncil věnoval Ježíšově Matce celou kapitolu konstituce o liturgii *Sacrosanctum Concilium* a definuje její úlohu takto:

„Při slavení ročního okruhu Kristových tajemství uctívá svatá církev se zvláštní láskou blahoslavenou bohorodičku Marii, která je nerozlučně spjata s vykupitelským dílem svého syna. V ní církev obdivuje a chválí nejvznešenější plod vykoupení. V ní jako v čistém obraze s radostí nazírá to, čím sama touží a doufá zcela být.“²⁸

²⁶ srov. PAVEL VI.: Apoštolská exhorta o mariánské úctě *Marialis cultus* (2. února 1974), in: Matka Páně Památka – Přítomnost – Naděje, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2003, 2.

²⁷ srov. tamtéž, 10–14.

²⁸ DRUHÝ Vatikánský KONCIL: Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium*, (ze dne 4. 12. 1963) in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha: Zvon, 1995, 103.

2.1.1 Liturgický kalendář a Panna Maria

Církev používá jako svou časovou osu liturgický rok, který v sobě obsahuje celé vykupitelské dílo Ježíše Krista od jeho vtělení až po eschatologickou naději druhého příchodu. Z toho vyplývá nadřazenost slavení Kristova tajemství nad jinými projevy křesťanského kultu, což zahrnuje i veškeré projevy lidové zbožnosti.

Základem liturgického roku je neděle, která je „dnem Páně“, dnem, kdy církev slaví památku Ježíšova utrpení, smrti a vzkříšení, dnem, ve kterém mají věřící povinnost shromáždit se k bohoslužbě.²⁹

Množství mariánských svátků a svátků svatých v předkoncilním liturgickém kalendáři zastiňovalo význam velikonočního tajemství, neděle, jako centra celého liturgického roku. Čtyřicet let pastorační práce vykonalo své dílo a dnes to již není vnímáno jako aktuální problematika.

I přesto je během liturgického roku mnoho příležitostí jak vzpomenout účasti Matky Boží Panny Marie na tajemství spásy. To dokládají texty nejen v misálu a Denní modlitbě církve, ale i nově vydané texty mší o Panně Marii.

2.1.1.1 Doba adventní

Tato doba trvá dnes čtyři neděle před slavností Narození Páně, začíná tedy prvními nešporami první neděle adventní a končí před prvními nešporami 24. prosince. Od 12. – 13. století se advent stává začátkem liturgického roku.

Advent v sobě spojuje očekávání narození Ježíše Krista a očekávání jeho druhého slavného příchodu. To je velmi krásně spojeno s úctou k Panně Marii. I když z adventní doby nelze dělat „mariánský měsíc“, je přesto její přítomnost v tomto čase neopomenutelná. Panna Marie nás vede ke svému Synu, Ježíši Kristu, který je středem liturgie i lidové zbožnosti.³⁰

²⁹ srov. SC, 106–108.

³⁰ srov. PAVEL VI., op. cit., 3–4.

V adventním čase si připomínáme Pannu Marii nejen o svátku jejího Neposkvrněného početí 8. prosince, jako počátku blízké přípravy na příchod Vykupitele, ale i v liturgii všedních dní, zejména od 17. do 24. prosince. Zvláštní pozornost je jí věnována v liturgii čtvrté neděle adventní, kdy zaznívají starozákonní předpovědi o panenské matce a narození Vykupitele a v evangelijních textech slyšíme o Jeho blížícím se narození a o narození jeho předchůdce Jana Křtitele.³¹

Svátek Panny Marie počaté bez poskvrny prvotního hříchu ve svém historickém vývoji „předběhl“ chápání věrouky. Na konci šestého století je doloženo na Východě slavení svátku Mariina Narození a od sedmého století se slaví svátek jejího Početí. Na Západě se objevuje až ve druhé polovině 11. století v Anglii. Na konci téhož století je již v Evropě slaven jako svátek Neposkvrněného početí. Po obtížných teologických sporech trvajících několik staletí je roku 1695 schválena papežem Inocencem XII. pro celou církev mše, ofícium a oktáv svátku a roku 1708 je Klementem XI. svátek povýšen na zasvěcený. Tento teologický vývoj potvrdila posléze i mariánská zjevení sv. Kateřině Labouré (viz výše), jež nechala razit medailky s textem: „Maria, počatá bez poskvrny dědičného hříchu, oroduj za nás, kteří se k tobě utíkáme.“ V roce 1854 papež Pius IX. definuje dogma o neposkvrněném početí a o několik let později se takto představuje v Lurdech malé Bernadetě i sama Panna Maria. Po liturgické reformě II. vatikánského koncilu se již jedná o slavnost Panny Marie, počaté bez poskvrny prvotního hříchu.³²

2.1.1.1.1 Roráty

Roráty jsou liturgicko-hudební forma ranní mariánské adventní mše. Tato forma je v kontextu evropské hudební historie jedinečná, žádná

³¹ srov. ČESKÁ LITURGICKÁ KOMISE: Český misál, Praha, 1983, 130–164: 1. čtení (Rok A: Iz 7,10-14: „Hle, Panna počne“; Rok C: Mich 5,2-5: „Z tebe vyjde ten, který bude vládcem v Izraeli“), evangelium (Rok A: Mt 1,18-24: Ježíš se narodí z Marie, zasnoubené Josefovi, synu Davidovu“; Rok B: Lk 1,26-38: „Hle, počneš a porodíš syna“; Rok C: Lk 1,39-45: „Jak to, že ke mně přichází matka mého Pána?“).

³² srov. O'DONNELL Christopher: Slavíme s Marií. Matka Boží v liturgii, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, 186.

jiná národní kultura nic podobného nevytvořila, proto se o ní zmíníme podrobněji.

Název "Roráty" je odvozen od vstupního zpěvu (*Introitus*) čtvrté neděle adventní, který začíná slovy "*Rorate coeli desuper...*" ("Rosu dejte shůry..."). Jako původce adventní rorátní mše je často označován císař Karel IV. spolu s Arnoštem z Pardubic, ale oni se zasadili o každodenní (ne pouze v sobotu) sloužení ranních votivních mší k Panně Marii v adventním čase, ne o rorátní zpěvy. Teprve později k těmto mším začala vznikat zvláštní hudební tradice. Ta má své kořeny v chorálu zavedeném v husitské bohoslužbě, jak dokládají graduály ze 16. století. Tento chorál je stále častěji prokládán českými písněmi. Hlavním zdrojem melodií byly latinské duchovní písně z 15. a 16. století i starší. K ustálení výběru dochází na konci 16. století. Z této doby se dochovalo několik od sebe odlišných regionálních verzí, z nichž nejrozšířenější byla verze královéhradecká.

Roráty jsou komponovány způsobem nazývaným "tropování". To znamená, že bylo použito některé melodie chorálu, kterou byl podložen nový český text. Celý takto nově vzniklý zpěv (např. *Introitus*, *Kyrie*, atd.) byl ještě na vhodných místech rozdělen a proložen písněmi. Došlo tak ke vzniku jedinečného útvaru, kdy chorální úseky navozují myšlenku, která je rozvíjena písněmi. Roráty zpívala literátská bratrstva z kůru, při zpěvu písní se připojoval zpaměti i lid.

Při Josefínských reformách byla však roku 1783 literátská bratrstva zrušena. Tím upadala i tradice rorátů. V průběhu 19. a začátku 20. století vznikaly různé snahy o jejich obnovení, avšak většinou vedly k ještě větší deformaci textů i melodií. Roráty, jak je známe dnes z jednotného kancionálu, však již nejsou roráty v pravém slova smyslu. Při jejich edici došlo ke krácení, přičemž byly u jednotlivých částí vypuštěny buď chorály, nebo písně. Zanikl tak hlavní rys rorátů - dualismus chorál/píseň.³³ Navíc byly přizpůsobeny jak texty tak i melodie písní. V současnosti se diskutuje o tom, jak v obnovené liturgii zachovat tento poklad české církevní hudby.

³³ srov. ŠMÍD František: *Rorate. České adventní zpěvy 16. století*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, 5–8. Dnes je můžeme slyšet např. na ranních rorátních mších na Svaté Hoře u Příbrami.

2.1.1.2 Doba vánoční

Podle liturgického kalendáře začíná toto období v předvečer slavnosti Narození Páně. Datování této slavnosti na 25. prosinec sahá do Říma první poloviny 4. století, odtud se šíří i na Východ. Opačným směrem se v témže století rozšířila slavnost Zjevení Páně (6. ledna) a doba vánoční končí svátkem Křtu Páně v neděli po této slavnosti.³⁴

V liturgii vánoční doby se ozývá neustálá chvála bohorodičky, která „v dokonalém panenství porodila Spasitele světa“. Ať už je to o slavnosti Narození Páně nebo Zjevení Páně, kdy se věřící klaní narozenému Spasiteli, prokazují tak úctu i jeho matce. Neděle v oktávu Narození Páně patří svátku Svaté rodiny, kde nám Maria s Josefem a Ježíš ukazují krásu a svatost rodinného života. Nový rok je zasvěcen opět Matce Boží Panně Marii „*skrze niž jsme obdrželi ... původce života*“ (vstupní antifona) a je spojen s prosbami o dar míru na její přímluvu.³⁵

První leden v sobě shrnuje několik témat: je to poslední den vánočního oktávu – tedy stále rozjímáme nad vtělením Božího Syna; osmý den po narození se dítě podrobovalo obřízce – tedy židovskému zákonu a zároveň dostává chlapec jméno Ježíš (srov. L 2,21); slavnost připadá zároveň i na první den občanského roku, a tudíž přáním dobra a pokoje mezi lidmi dává církve hlubší význam; první den nového roku je také Světovým dnem míru na popud papeže Pavla VI., což zapadá do náboženského chápání tohoto dne.

Před liturgickou reformou Druhého vatikánského koncilu (od tridentské liturgické reformy) se v tento den slavil svátek Obřezání Páně, který také neopomíjel postavu Panny Marie. Od sedmého století je doložen silný mariánský akcent na osmý den vánočního oktávu, později vzniká snaha o zavedení svátku Božího Mateřství, jenž se slaví všeobecně až od roku 1931 11. října. Druhý vatikánský koncil však povyšuje tento svátek na slavnost slavenou 1. ledna z výše uvedených důvodů.³⁶

³⁴ srov. ČESKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: Misál na každý den liturgického roku, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, 126.

³⁵ srov. PAVEL VI., op. cit., 5.

³⁶ srov. O'DONNELL Ch., op. cit., 8–16.

Dobu vánoční uzavírá svátek Křtu Páně, ale vnitřní souvislost s dobou vánoční má ještě svátek Uvedení Páně do chrámu (2. února) a slavnost Zvěstování Páně (25. března). Svátek Uvedení Páně do chrámu nám připomíná nejen setkání Ježíše s Otcem v chrámu, ale i setkání se Simeonem a Annou a jejich proroctví, která se hluboce dotknou jeho matky.

Nejstarší zprávu o slavení tohoto svátku máme z deníku španělské poutnice do Jeruzaléma Etherie ze čtvrtého století. Symboly světla provázejí liturgii od pátého století a svěcení svící je doloženo ze století desátého. Svátek měl v minulosti i jiné názvy: „*Hypapanté* (setkání dítěte Ježíše se Simeonem), Obětování Páně, Očišťování Panny Marie.“ Reformovaný liturgický kalendář se vrátil ke starobylému názvu Uvedení Páně do chrámu.³⁷

Slavnost Zvěstování Páně je oslavou Slova, které se stalo Synem Panny (Mk 6,3), aby vyplnilo vůli Otce (srov. Ž 10,7) a zároveň oslavou svobodného souhlasu, který dává Maria v božím plánu spásy.

Datace této slavnosti vychází ze slavnosti, kterou církev slaví o devět měsíců později, Narození Páně 25. prosince. Ale nebylo tomu tak vždy, v pátém století se „Andělovo zvěstování blahoslavené Panně Marii“ či „Početí Krista“ (různé názvy tohoto svátku) slavilo o čtvrté neděli adventní. Od šestého století jej slaví na Východě a v sedmém století je již doloženo jeho slavení 25. března.³⁸

2.1.1.3 Doba postní

Čtyřicetidenní postní období trvá od ranních chval Popeleční středy³⁹ do začátku mše na Zelený čtvrtek, při které si připomínáme Večeři Páně.

Toto období liturgického roku je charakteristickou ukázkou určité „dvojkolejnosti“ liturgie a lidové zbožnosti, neboť liturgie zde klade důraz na boží slovo, obrácení, smíření s Bohem i lidmi, připomíná křest.

³⁷ srov. tamtéž, 19–20.

³⁸ srov. tamtéž, 46.

³⁹ „V 5. století začínal čtyřicetidenní půst na 1. neděli postní, protože však křesťané nikdy nepočítali neděli jako postní den, byly před tuto neděli brzy přidány další čtyři dny.“ ČESKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE, op. cit., 218.

V liturgických textech vystupuje do popředí tajemství starozákonního i novozákonního „exodu“. Lidová zbožnost se soustředí na Ježíšovo lidství a jeho utrpení a smrt. Nelze jí však upřít důraz na modlitbu, půst a dobročinnost, které jsou tomuto období pokání vlastní.

Na této cestě postní dobou je Panna Maria představována jako vzor učedníka, který s otevřeným srdcem naslouchá Slovu a následuje Pána až na Golgotu. Ve velikonočním triduu je před námi Panna Maria jako nová Eva, stojící pod stromem života (srov J 19,25), a jako duchovní matka všech Ježíšových učedníků (srov. J 19,26).⁴⁰

Původně v pátek před Květnou nedělí církev slavila i svátek Bolestné Panny Marie, který byl zaveden v roce 1423, jako připomínka utrpení Matky Boží na kříži svého Syna. Zajímavostí je, že byl ustanoven jako zadostiučinění za husitské obrazoborectví, při kterém bylo zničeno mnoho obrazů Krista i jeho Matky. Dnes je v liturgickém kalendáři již pouze jeden, a ten je původně řádovým svátkem Servitů, kteří dostali v roce 1668 povolení od svatého stolce slavit třetí neděli v září svátek Sedmi bolestí Panny Marie. V 19. století je rozšířen na celou církev a je slaven 15. září po svátku Povýšení svatého kříže.⁴¹

2.1.1.4 Doba velikonoční

Velikonoční doba je neustálým slavením a připomínáním velikonočního tridua, které trvá od mše na památku Večeře Páně na Zelený čtvrtek do vigilie slavnosti Zmrtvýchvstání Páně. Následujících padesát dní (do slavnosti Seslání Ducha svatého) je slaveno jako *Magna Dominica* a je obdobím velké radosti a liturgie připomíná i Kristovu matku, jak se raduje z jeho vzkříšení nebo dlí ve večeřadle na modlitbách spolu s apoštoly a očekává dar Ducha svatého (srov. Sk 1,14). Když církev slaví velikonoční

⁴⁰ srov. Direktář, čl. 124–126.

⁴¹ srov. O'DONNELL Ch., op. cit., 150

svátosti – křest, biřmování a eucharistii – vidí v Panně Marii vzor svého mateřství a pomocnici v hlásání radostné zvěsti.⁴²

2.1.1.5 Liturgické mezidobí

Liturgické doby, kterým jsme se až doposud věnovali, mají svůj specifický charakter, ale nepokrývají celé období kalendářního roku. Zbývajících třicet tři nebo třicet čtyři týdnů vyplňuje tzv. liturgické mezidobí, které slaví Kristovo tajemství ve své úplnosti. Liturgické mezidobí začíná v pondělí po Křtu Páně a trvá do úterý před Popeleční středou a znovu začíná v pondělí po Seslání Ducha svatého a končí před prvními nešporami první neděle adventní.

Toto období liturgického roku přináší ve svém běhu svátky přibližující nám události spásy a připomínající nezastupitelnou roli Matky Boží na vykupitelském díle svého Syna. Jmenujme svátek Narození Panny Marie (8. září), „narození, které přineslo *celému světu naději a úsvit spásy*“; svátek Navštívení Panny Marie (31. května), kdy těhotná Panna přichází své příbuzné Alžbětě sloužit a velebit boží milosrdenství (L 1,46-55) ve chvalozpěvu *Magnificat*. Ten se od 13. století stává součástí liturgie hodin (tradice pochází od sv. Benedikta) a má v liturgické úctě k Panně Marii ústřední pozici, církev ho zvěstuje jako evangelium i o svátku Navštívení Panny Marie a slavnosti Nanebevzetí Panny Marie (zaznívá také 22. prosince, jako příprava na vánoce).⁴³

V souvislosti se svátkem Navštívení Panny Marie musíme zmínit osobnost pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna (1350 – 1400), který se zasloužil o zavedení původně františkánského svátku po celé církvi. Důvod stanovení původního data slavení 2. července vychází pravděpodobně z východní tradice, která v tento den slavila „Přenesení roucha Panny Marie“. V novém kalendáři má tento svátek datum 31. května, tudíž se slaví správně v kontextu evangelijních událostí i podle arcibiskupova přání mezi Zvěstování Páně a Narozením sv. Jana Křtitele (24. června).

⁴² srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI: Sbirka mší o Panně Marii, ČBK, Praha, 2002, 99.

⁴³ srov. PAVEL VI., op. cit., 6–15.

Vrcholem mariánského kultu je starobylá slavnost Nanebevzetí, kterou si církve připomíná 15. srpna. Při ní je Maria velebena ve své neposkvrněnosti těla i duše a za dokonalé připodobnění zmrtvýchvstalému Synu Ježíši Kristu. Tato slavnost je pro církve utvrzením v naději na budoucí oslavení pro všechny, kteří jsou Ježíšovými bratry (srov. Ž 2,14). Tajemství tohoto svátku vyjadřuje preface: *nanebevzatá Matka Boží „je prvotinou tvé církve a obrazem její budoucnosti, a sláva, kterou má u tebe, je nám nadějí a útěchou na cestě k tobě“.*⁴⁴

Slavnost Nanebevzetí Panny Marie má své historické kořeny na Východě, pravděpodobně přímo v Jeruzalémě. V sedmém století papež Sergius zavedl v tento den procesí (taktéž při Obětování, Zvěstování a Narození Panny Marie). Středověk spojil tento den s žehnáním první úrody. Pro východní křesťany je to velká slavnost, již předchází i období postu. V západní liturgii je to jediná mariánská slavnost s vlastní vigilií.

Tato slavnost má své pokračování 22. srpna, kdy se slaví památka Panny Marie Královny; tak častý titul, kterým liturgie i lidová zbožnost uctívá Pannu Marii; je připomínkou té, která je královnou po boku Krále věků a Matkou celé církvi. Jedná se o nejmladší mariánský svátek ustanovený Piem XII. v roce 1955 na 31. května, ale reformovaný kalendář mu dává jasněji vyniknout po Mariině nanebevzetí.⁴⁵

Reforma všeobecného římského kalendáře vyzvedla tyto slavnosti a svátky Panny Marie, které nám sdělují v liturgii nejdůležitější pravdy o té, která nám má být „vzorem a příkladem“ svatosti, ctností a věrné spolupráce na božím díle spásy. Kalendář však obsahuje i jiné liturgické památky spojené s Pannou Marií. Patří sem například svátky spojené s daným místem, ale jsou slaveny i jiných zemích (11. února – svátek Panny Marie Lurdské, 5. srpna – Posvěcení baziliky Panny Marie Větší v Římě); dále to jsou svátky původně slavené v řeholních komunitách, které jsou dnes celosvětově rozšířené (16. července – Panny Marie Karmelské, 7. října – Panny Marie Růžencové). Plodem tradice je svátek Obětování Panny Marie 21. listopadu, který je zvláště blízký východním křesťanům. Ve dvacátém století byla povolena liturgická úcta

⁴⁴ srov. tamtéž.

⁴⁵ srov. O'DONNELL Ch., op. cit., 129.

k Neposkvrněnému Srdci Panny Marie, kterou dnes církev slaví v sobotu po druhé neděli po Seslání svatého Ducha, a je tak v těsnějším sepětí s úctou k Nejsvětějšímu Srdci Ježíšovu, jenž si věřící připomínají v pátek.

2.2 Formy mariánské úcty v lidové zbožnosti

2.2.1 Advent

V tomto období očekávání příchodu Mesiáše se lidová víra více obrací k jiným světcům (sv. Barbora, sv. Mikuláš, sv. Lucie) a Panna Maria stojí jakoby stanou. Ale přesto její putování do Betléma inspirovalo lidovou zbožnost a je doloženo, že po devět (pravděpodobně obdoba novény) večerů před Štědrým dnem chodily adventní průvody žen se sochou Panny Marie. Po cestě zpívaly mariánské písně a v domě, ve kterém měla být socha Panny Marie přes noc, se konala pobožnost. Připomínaly si tak Mariino putování betlémskými ulicemi. Poslední sousedka opatrovala sochu až do Hromnic. Obyčej se udržoval ještě ve 20. století na Moravě (v okolí Frenštátu, na Hodonínsku a Přerovsku), často z iniciativy mariánských družin.⁴⁶

2.2.2 Vánoce

Vánoční příběh o příchodu Mesiáše je pro lidovou zbožnost nevyčerpatelným zdrojem inspirace v mnoha polohách – písně, koledy, betlémy, obrazy, zvyky. Snad každý se rád nechá dojmout příběhem právě narozeného dítěte – Krále, i toho všeho, co se kolem této události v Betlémě stalo, jak nám dosvědčuje Matoušovo a zejména Lukášovo evangelium v prvních kapitolách.

⁴⁶ srov. TOUFAR Pavel: Český rok na vsi a ve městě, září-prosinec. Třebíč: Akcent, 2004, 111. Obdobou je dnes pastorační projekt „putovní svatyňka“ mezinárodního Schönstattskeho hnutí, která však není vázán jen na adventní dobu. Panna Maria se vydává na cestu k lidem, k rodinám prostřednictvím putovního obrazu Třikrát podivuhodné Matky a Královny schönstattske. Od roku 1950 putuje tento obraz Panny Marie po světě, od rodiny k rodině, vždy na třídní návštěvu v každém měsíci. Nebo vzpomeňme na putování Svaté Panny před velkým jubileem roku 2000.

2.2.2.1 Betlém

Jednou z tradičních duchovních náplní vánočních svátků jsou návštěvy betlémů⁴⁷ vystavených v kostelech a chrámech, které inspirují k usebrání a zamyšlení. Někde se staví již na počátku adventu do bočních výklenků kostela a postupně se doplňují postavy, jinde je „odhalen“ až před vigilií Božího hodu vánočního. Ani jeho odstranění z chrámového prostoru není jednotné, což je pro lidovou zbožnost charakteristické, nejčastěji je to do „Tří králů“ nebo do konce doby vánoční – do svátku Křtu Páně. Někde je betlémská scénérie vystavena až do „Hromnic“, což je 2. února svátek Uvedení Páně do chrámu, pro svou vnitřní souvislost s dobou vánoční. Jejich výtvarná tradice ukazuje na to, že se Ježíš narodil do každé domácnosti, do každé kultury, do každého času. Betlémský příběh Svaté rodiny nám připomíná, jaká je ta správná vánoční atmosféra. To se odráží v projevech lidové zbožnosti, jenž jsou v tomto čase otevřené zvláště pro: „spiritualitu daru“ („*Bůh tak miloval svět, že dal svého jednorozeného Syna*“, J 3,16); solidaritu s hříšným a chudým člověkem; úctu k Matce Vtěleného Slova i ke všem bezbranným; betlémské poselství chudoby, prosté radosti, pokory a důvěry v boží Prozřetelnost. Tím také lidová zbožnost napomáhá udržení náboženské tradice v současné době konzumu a rostoucího novopohanství.⁴⁸ Dnes se u nás opět obnovuje tradice vánočních her či „živých betlémů“, spojených často se zpěvem koled a charitní Tříkrálovou sbírkou.

⁴⁷ První jesličky vyrobil v roce 1223 v italské Umbrii jáhen jménem Giovanni Barnardone, později světec známý jako František z Assisi. Budování vánočních jeslí se uchytilo a velice rychle rozšířilo díky osvětové činnosti mnichů františkánů a jiných církevních řádů. V Čechách se v rámci rekatolizace ujali propagace jesliček členové Tovaryšstva Ježíšova a první český betlém představili v Praze roku 1560. Poté, co je císař Josef II. na konci 18. století vykázal z církevních prostor, přestěhovaly se do příbytků prostých lidí. Ti k základním postavám betlémského příběhu - Ježíškovi, Marii, Josefovi, pastýřům s ovečkami a třem mudrcům z východu přidávali další postavy ze svého nejbližšího okolí. Betlémy byly vánočními dominantami, k nimž se na Štědrý den dávaly dárky. Teprve v 19. století se novým symbolem Vánoc stal vánoční stromek.

⁴⁸ srov. Direktář, čl.104–109.

2.2.2.2 Koleda

Křesťanské Vánoce do sebe vstřebaly řadu zvyků spojených s oslavou zimního slunovratu. Vánoční koledy, zpívané v latinské i lidové řeči, nahradily předkřesťanský rituální zpěv oslavující o saturnáliích boha Saturna. Lidová víra připisovala vánočním koledním obchůzkám magickou moc. Měly přinést štěstí a blahobyt do každého domu. Na koledu se o Vánocích chodilo o Štědrém večeru, na svátek sv. Štěpána, na Nový rok, o dni sv. Tří králů a někde i na Hromnice. V Čechách je starodávný obyčej koled a koledování doložen ještě v předhusitských dobách. Novou renesanci prožila česká koleda v 18. století. Koledníci zpívali česky o narození Ježíška, cestě do Betléma a královských darech, vinšovali, děkovali (případně hrozili) za koledu.⁴⁹

Jako je nezastupitelné místo matky při narození malého dítěte, tak je nemyslitelná lidová zbožnost bez Matky Vykupitele při oslavě jeho narození. „Koledy“ jsou toho poetickým příkladem a církve některé z nich zařadila i do kancionálu. Snad naše nejznámější vánoční píseň „Narodil se Kristus Pán“ oslavuje zároveň mateřství („...z růže kvítek vykvet nám...“) i panenství Bohorodičky („...z života čistého...“). Nenápadnost, prostota a chudoba, ale i krása Panny Marie v koledách také zaznívá: „... z chudičké Panny, on, Pán nad pány, přišel k nám ...; V plenyky jej zavinula, krásného syna, Maria Panna spanilá; v jesličky malé andělů krále vložila“⁵⁰

2.2.3 Půst

Pro lidovou víru postní doby jsou charakteristická zbožná cvičení – pobožnosti, jenž se zaměřují na půst, uctívání ukřižovaného Krista a velice oblíbenou pobožnost křížové cesty. Ta je připomínkou posledních hodin Ježíšova pozemského života a lidová zbožnost jí dávala i dává

⁴⁹ srov. VAVŘINCOVÁ Valburga: Malá encyklopedie vánoc, Praha: Libri, 2001, 13–15. Slované přijali název koleda podle názoru L. Niederleho z latinského slova Calendae (kalendy), označujícího první lednové dny, kdy se slavil slunovrat.

⁵⁰ srov. SIMAJCHL Ladislav: Kancionál. Společný zpěvník českých a moravských diecézí. Praha: Katolický týdeník, 2004, 205- 227.

mnoho podob nejen textových, ale i obrazových nebo architektonických na zdech kostelů, poutních místech i na krásných místech ve volné krajině.

Křížová cesta má své mariánské kořeny⁵¹ a v jejím tradičním pojetí se čtrnácti zastaveními má Panna Maria i „svá“ zastavení. Jmenujme čtvrté zastavení „setkání Ježíše s matkou“ na křížové cestě, dvanácté zastavení „Ježíš umírá na kříži“ (srov. J 19,25-27) a třinácté, kdy „Ježíše kladou na klín matce“ ji lidová zbožnost uctívá v její bolesti, když trpí spolu se svým Synem.

Postní doba je také úzce spojena s úctou k Sedmibolestné Panně Marii (v liturgii je to 15. září), protože její život Matky Vykupitele byl od počátku spojen s odmítáním, nepochopením a utrpením. Tradice zná sedm bolestí Panny Marie: Simeonovo proroctví, útěk do Egypta, hledání dvanáctiletého Ježíše, setkání na křížové cestě, Panna Maria pod křížem, snímání z kříže a pochování Pána Ježíše do hrobu. Tento titul nese také mnoho mariánských kostelů a kaplí.

Jako obdoba *Via Crucis* vznikla i *Via Matris* se sedmi zastaveními (viz výše), protože Kristus je „mužem bolesti“ podle proroka Izaiáše (53,3) i Maria je „ženou bolesti“ podle Simeonovy předpovědi (Lk 2, 34-35). „Stabat mater dolorosa“ je častým námětem uměleckých děl, zejména hudebních a sochařských.⁵²

⁵¹ ŠUBRTOVÁ Alena: Lidová zbožnost a liturgie. Obnova poutního místa Smržov, bakalářská práce, liturgika, KTF UK, Praha 2007, 21: „Historie pobožnosti křížové cesty nás zavede až k „apokryfu O smrti Mariině (zřejmě z 5. století), kde se vypráví, jak prý Panna Maria chodívala ke konci života po jeruzalémské křížové cestě, a tak dala sama základ pro tuto formu modlitby.“ Poutníci také putují již od 4. století do Palestiny, aby navštívili svatá místa spojená s Kristovým umučením a zbožně na nich rozjívali. Ve středověku vznikají pašijové hry, které mívají až čtyřicet sedm „zastavení“. V 15. století je doložena „pobožnost k pádům Kristovým“ z Německa a Holandska. Také existovala pobožnost k „bolestnému Kristovu putování“ nebo pobožnost ke „Kristovým zastavením“ na jeho křížové cestě. Tato bohatost forem postupně doznala dnešní podoby čtrnácti zastavení křížové cesty, a jako taková je doložena již v první polovině 17. století ve Španělsku. O její rozšíření se zasloužili především františkáni.“

⁵² srov. Direktář, , čl. 136–137. Téma Stabat Mater v hudbě zpracoval např. Da Palestina (1526 - 1594), F. J. Haydn (1732 - 1809), F. Schubert (1797 - 1828), G. Verdi (1813-1901) nebo A. Dvořák (1841 - 1904). Mezi sochami je nejznámější Michelangellova Pieta v chrámu sv. Petra v Římě.

2.2.4 Velikonoce

2.2.4.1 Velikonoční třídenní

Velikonoční třídenní je vrcholným tajemstvím vykoupení člověka, trvá od čtvrtední mše na památku Kristovy Poslední večeře do nešpor neděle Zmrtvýchvstání Páně. Pro lidovou zbožnost je charakteristický půst, modlení u křížů, křížová cesta v kostele, obyčej líbání kříže nebo ztvárnění pašijového příběhu formou zvláštních pobožností a her. Zde je stále třeba usměrňovat jakousi dvojkolejnost liturgie a lidové zbožnosti, vždy ve prospěch liturgických slavností a vhodným způsobem je osvětlovat.⁵³

Panna Maria je uctívána jako trpící matka, jako matka pod křížem svého Syna a bolestná „Pieta“. Na Zelený čtvrtek se z venkovských kůrů ozývala např. tato dialogická skladba „*Loučení Syna Božího s Matkou Marií*“:

*Syn: Vůli svého Otce nebeského chci zjevití,
Matka: kteréž já se, můj synáčku nechci protiviti,
S: smrt hroznou mám podstoupiti!
M: nechtěj příčinu tajiti
S: mé smrti příčina Adamova vina.
M: smrti mého syna Adamova vina.*

*S: Měj se tedy dobře Matko, Matko má rozmilá,
M: Ach, již se má první radost v žalost proměnila!
S: Již jdu od tebe, matičko!
M: Ach, kam, mé milé srdéčko?
S: Na smrt musím jíti, ten svět vykoupiti.
M: Můžeš jinak chtíti ten svět vykoupiti.*

*S: Za mateřské vychování, též lásku děkuji,
M: Slova tvá nové bolesti vždy mně opakují!
S: za pokrm mléko panenské,
M: Přijmi jen z lásky synovské,*

⁵³ Například pobožnosti u „Božího hrobu“ jsou názorným příkladem toho, jak si lidová zbožnost neláme hlavu s dogmatickými otázkami, ale řídí se více citem. Jak dlouho nám bude trvat, než se naučíme říkat třeba „Svatý hrob“? Tento projev lidové zbožnosti je však spíše na ústupu (to soudím po zkušenosti z vlastní farnosti, kde se po „generační výměně“ farníků od pobožností u „božího hrobu“ upustilo), ale na mnoha místech je i dnes v kostelech zdoben či „otvírán“ po obřadech Velkého pátku do velikonoční vigilie a stává se místem modlitby a rozjímání po celou Bílou sobotu. Kde je to technicky možné, tak i prázdný hrob má svou velkou vypovídací hodnotu a bývá většinou „otevřen“ do pondělí velikonočního oktávu.

S: za službu mateřskou dámt' odměnu božskou.

M: službu mou mateřskou oplat' mocí božskou.

S: Již se s tebou, matko, loučím, poroučím tě Bohu.

M: Ach, kéž dříve, můj synáčku, já skonati mohu!

S: Žehnej tebe již Bůh s nebe!

M: Ach, kéž já umru za tebe!

S: Nemůže to býti, já musím umřít!

M: Může-li to býti, chci sama umřít!⁵⁴

Na Velký pátek má svou tradici připomínka bolesti blahoslavené Panny Marie, kdy věřící provázejí Matku Boží v jejím hlubokém žalu. Lidová víra se k ní obrací také jako k přimlůvkyni za hříšníky:

*„Ona klečí při Božím těle, svého synáčka v rukách pěstuje.
Ach, můj synu, můj milý synu, odpusť hříšníkům, odpusť jim vinu.
Já jim vinu, já jim neodpusťm, za jejich hříchy trestat jich musím.“⁵⁵*

I Bílá sobota je spojena s úctou k Matce Boží i Matce církve, která spolu s ní dlí na modlitbách u Kristova hrobu a ve víře očekává vítězství nad smrtí. V neděli Zmrtvýchvstání vnímá lidová víra pouto mezi Matkou a Synem stejně jako v čase bolesti a utrpení, proto se někde konají průvody setkání vzkříšeného Krista s Matkou⁵⁶, nebo „při jeho odjímání z hrobu v noci na Boží hod velikonoční před jitřní byla popsána příhrobní scéna – dialog tří Marií s andělem, považovaná za počátky velikonočních her.“⁵⁷

2.2.4.2 Koleda

Pašijový příběh je velmi nosný pro lidovou zbožnost, zato ústřední téma křesťanské víry – zmrtvýchvstání Ježíše Krista – je v ní přítomno jaksi skrytě nebo vyjádřené v podobenstvích. Srovnáme-li odraz Ježíšova narození ve vánočních koledách, nemá velikonoční událost podobnou odezvu v koledách velikonočních. Vánoční příběh zaznívá v písních velmi

⁵⁴ FROLCOVÁ Věra: Velikonoce v české lidové kultuře, Praha: Vyšehrad, 2001, 28.

⁵⁵ srov. tamtéž, 70.

⁵⁶ srov. Direktář, , čl. 140–151.

⁵⁷ FROLCOVÁ V., op. cit., 152. Základní schéma: „Koho hledáte? – „Ježíše Nazaretského! – „Aleluja! Pán vstal z mrtvých!“ Tato zpívaná příhrobní scéna je dosud nejstarším dokladem velikonočních slavností v Čechách, nalezneme ji v misálu ze 12. století. Viz tamtéž.

reálně, avšak u velikonočních událostí tomu tak není, zde se jedná o rovinu spíše symbolickou (vzkříšený Kristus je připodobňován k vycházejícímu Slunci, nebo k ptáčku vylétajícímu z růžového keře). Lidové duchovní písně však popisují motiv vykoupení a zmrtvýchvstání ve shodě s křesťanskou naukou.⁵⁸

2.2.4.3 Letnice

Skutky apoštolů nám podávají zprávu o tom, že po Nanebevstoupení Páně se Ježíšovi učedníci spolu se ženami, výslovně je zde jmenována i Ježíšova matka Marie, modlili v očekávání „křtu Duchem svatým“ (srov. Sk 1). Z tohoto vzoru čerpala i lidová zbožnost a v souladu s liturgickými texty dala vzniknout svatodušní nověně. Také modlitba růžence ve slavných tajemstvích reflektuje tuto událost Seslání Ducha svatého.⁵⁹

2.2.5 Mezidobí

Na počátek tohoto období připadá nezávazná památka Neposkvrněného Srdce Panny Marie, která se slaví v sobotu následující po druhé neděli po slavnosti Seslání Ducha svatého, tedy den po slavnosti Nejsvětějšího Srdce Ježíšova. O vznik a rozšíření úcty Neposkvrněnému Srdci Panny Marie se zasloužil především sv. Jan Eudes (1601-1680), který tuto památku poprvé slavil 8. 2. 1643. K rozšíření úcty došlo zejména po fatimských událostech na počátku dvacátého století. Její oslavu v celé církvi povolil Pius VII., Pius XII. ji pak roku 1942 povýšil na svátek a vyhradil jí 22. srpen. Při liturgické reformě roku 1969 dostal tento svátek stupeň nezávazné památky a byl přeložen na sobotu po slavnosti Srdce Ježíšova.

„Bože, tys připravil v srdci blahoslavené Panny Marie důstojný přibyték Ducha svatého; na její přímmluvu přebývej i v nás, abychom se stali

⁵⁸ srov. tamtéž, 29.

⁵⁹ srov. Direktář, čl. 155–156.

chrámem tvé slávy." (ze vstupní modlitby) Obsahem památky je radost a přebývání Pána Ježíše v Mariině srdci, evangelní čtení (L 2, 41-52) klade důraz na důvěru a odevzdanost Bohu, na přijetí Boží vůle celým srdcem, ve kterém máme jako Maria uchovávat vše, i to, čemu v dané chvíli nejsme schopni porozumět.

Velmi častým projevem lidové zbožnosti je zasvěcování jednotlivců i společenství (rodin, farností, národů) Mariinu Srdci.⁶⁰

Vrcholem mariánské úcty během liturgického roku je slavnost Nanebevzetí Panny Marie, kterou lidová zbožnost vnímá jako „Den Panny Marie“, na rozdíl od španělsky mluvících zemí, pro které je to slavnost Neposkvrněného početí. O tomto svátku se světili a někde znovu světili byliny (odtud lidový název Panny Marie kořenné), květy nebo úroda. Jedná se snad o evangelizaci pohanského svátku plodů.⁶¹ Od Boha si vyprošujeme to, co chtěli pohané obdržet skrze magické praktiky (posvěceným léčivým bylinám byla připisována zvláštní moc). Odtud také můžeme usuzovat i na mnohé mariánské tituly odvozené právě z přírody a tak oblíbené v lidové zbožnosti: rostliny či květy vonící Mariinými ctnostmi – růže, lilie, cedr, réva...⁶²

V lidové zbožnosti se ještě odráží svátek Narození Panny Marie 8. září, kdy se ve vinařských oblastech s modlitbou „zavíral vinohrad“ (až do sklizně), a 15. září, kdy si věřící připomínají Bolestnou Pannu Marii, den po svátku Povýšení sv. Kříže.

Měsíc říjen je stejně jako měsíc květen, „mariánským měsícem“, spojeným zejména s modlitbou růžence a mariánskými pobožnostmi. Říjnová tradice vznikla po vítězství křesťanských vojsk u Lepanta v roce 1571, která bojovala „pod štítem Panny Marie růžencové“ s alžírsko-tureckou armádou. Její svátek byl ustanoven na počest tohoto vítězství 7. října již v roce 1573, ale do římského kalendáře se dostal až v roce 1716. I dnes je

⁶⁰ srov. Direktář, , čl. 174. „Mezi zasvěceními Neposkvrněnému Srdci Panny Marie vyniká především zasvěcení celého lidstva, vykonané papežem Piem XII. dne 31. října roku 1942 a obnovené Janem Pavlem II. ve společenství se všemi biskupy církve dne 25. března roku 1984.“, tamtéž.

⁶¹ srov. VONDRUŠKA Vlastimil: Církevní rok a lidové obyčeje, České Budějovice: Dona, 2005, vyd. druhé, 71.

⁶² srov. Direktář, čl. 180–181.

třeba stále pastoračně působit na věřící, aby tyto pobožnosti byly v souladu s liturgií a neodvracely pozornost od slavení Kristova tajemství spásy během celého liturgického roku.⁶³

⁶³ Srov. SC 108.

2.3 Poutě a poutní místa

2.3.1 Pohled do historie poutí

S poutí jako náboženským a v nejširším slova smyslu kulturním jevem se setkáváme ve všech náboženských systémech. Pro naše evropské prostředí je nejbližší židokřesťanské pojetí. Biblické texty popisují poutníky na cestě k jeruzalémskému chrámu, jak jdou „s hlasitým jáotem a chvalozpěvem, ve svátečním průvodu“ (Ž 42,5). Pro příslušníky židovského národa mužského pohlaví platilo nařízení: „Třikrát v roce se ukáže každý (...) před Pánem Hospodinem“ (Ex 23,17). Z tohoto Božího příkazu vznikla tradice třech velkých poutí do Jeruzaléma – na svátek nekvašených chlebů (Velikonoce, Pascha), , na svátek týdnů (Letnice) a svátek stánků.

Jelikož se Ježíš narodil také do židovského národa, i on putoval pravidelně do Jeruzaléma na svátky (srov. L 2, 41; J 11,55-56). Jako symbolickou pouť do Jeruzaléma představuje evangelista Lukáš Ježíšovo veřejné působení, které směřuje nejen k jeho vlastní oběti a velké noci Zmrtvýchvstání, ale ještě dál: „Vyšel jsem od Otce a přišel jsem na svět; zase opouštím svět a jdu k Otci.“ (J 16,28). Ježíš tak učinil konečný „exodus“ k Otci a svým následovníkům tak nedal žádný pozemský cíl, ale jen ten nebeský.⁶⁴ Pouť tedy není pro křesťana cílem, ale prostředkem na cestě víry.

Církev však pouť nezavrhl, ale tuto formu zbožnosti pro její duchovní přínos ve své historii podporovala. Pouze první tři století nepřála jejich rozvoji vzhledem k židovským i pohanským kořenům a také vzhledem k postavení církve ve společnosti. Křesťanská tradice navštěvování hrobů mučedníků postupně nabyla charakteru poutí.

Zlom nastává po ukončení pronásledování církve ve čtvrtém století, kdy se cílem poutí stává Palestina. Zde dochází k nalezení míst spojených a posvěcených životem Ježíše Krista, kde jsou budovány chrámy. Palestina se stává v očích křesťanů „Svatou zemí“. Tento rozvoj poutnictví

⁶⁴ srov. Direktář, čl. 280.

s cílem Jeruzalém má také za následek šíření východních liturgických slavností a svátků (viz výše).

Zlatým věkem poutnictví byl středověk, kdy poutě nehrály jen roli čistě náboženskou, ale i politickou a kulturní. Na poutě se často vydávalo i větší množství lidu. Mezi jejich cíle stále patří Svatá země, i když už pod nadvládou islámu, což mělo za následek křížové výpravy. Dalším cílem je Řím s hroby apoštolů Petra a Pavla, se svými basilikami nad hroby mučedníků prvních staletí, s katakombami i se současným Petrovým nástupcem na jeho stolci. Třetím nejvýznamnějším středověkým cílem poutí bylo Santiago de Compostela s hrobem apoštola Jakuba a poutníci směřovali i do mariánských svatyní jako např. Loreta, kde se uctívá „Santa Casa“ (nazaretský domek Svaté rodiny).⁶⁵

Po vzestupu následuje útlum způsobený vlivem protestantismu a osvícenství. Fyzickou pouť spojenou s námahou a obtížemi cesty nahrazuje „duchovní pouť“ a symbolické přejítí jako je tomu například u pobožnosti křížové cesty.

Druhá polovina 19. století a rozvoj dopravy přináší nový rozmach poutnictví, je možné pozorovat určitou změnu cílů, které jsou více identifikovány s národní kulturou (Czestochowa v Polsku, Mariazell v Rakousku apod).⁶⁶

V dějinách není častým jevem, aby se náboženská pouť stávala jejich mezníkem či předělem. A přece k tomu došlo právě u nás, v roce 1985, při jubilejní Cyrilometodějské pouti na Velehradě. Přes stopadesát tisíc věřících dalo tehdy socialistickému režimu jasně najevo své názory a otec kardinál František Tomášek přestal být "generálem bez vojska". Jiná pout k oslavě svatořečení sv. Anežky v katedrále sv. Víta a následná demonstrace na Letné v listopadu 1989 pak byla mezníkem snad ještě významnějším. Život církve, zahnané tehdy za zdi kostelů, přestal být omezován, a tak opět, stejně jako v minulých staletích, přichází procesí i jednotliví poutníci na posvátná místa pro pomoc v trápení, na setkání s přáteli i pro docela "obyčejné" pohlazení na duši.

⁶⁵ srov. OHLER Norbert: Náboženské poutě ve středověku a novověku, Praha:Vyšehrad, 2002, 11–25.

⁶⁶ srov. Direktář, čl. 281–285.

2.3.2 Spiritualita poutě

Základním a společným východiskem je vždy přijetí předpokladu, že na určitých místech je člověku zvláště blízká milost Boží. Důvody pro pouť, ať individuální nebo skupinovou, se v průběhu staletí příliš nezměnily. Lidé vždy hledali pomoc ve svých důležitých životních rozhodnutích, těžkostech a ve vyslyšení proseb i tužeb. V této motivaci sehrála důležitou roli také potřeba vzdát díky za případnou pomoc tam, odkud přicházela a přichází. Povinnost putování je potom výrazem těchto díky formou oběti. To platilo především v minulosti, kdy cesta k posvátným místům byla téměř vždy spojena s nebezpečími a těžkostmi.

Nyní se věnujme několika podstatným rysům charakteristickým pro duchovní rozměr poutí, či spíše poutníka. *Direktář* rozlišuje *eschatologický rozměr* poutě, který připomíná křesťanovi, že je na cestě. A to nejen ke svatyni, ale že jeho cesta vede dál, do Země zaslíbené – do Božího království. Člověk také tím, že opouští své každodenní vazby, se stává svobodnější a otevřenější. Tak může kráčet „cestou obrácení“ a dojít ke *kajícímu rozměru*, který s sebou putování přináší. Proto jsou poutní místa spojena i se slavením svátosti smíření a pouť byla a je také nástrojem pokání. Samozřejmým se zdá být *sváteční rozměr* pouti, který dává pouti punc odlišnosti od všedních dní. Poutník ho nachází v setkání s krásou přírody, prostoru, liturgie i křesťanského společenství. Právě *rozměr společenství* nejen s těmi, kteří jsou s ním na cestě, ale i s Ježíšem, který ho provází, stejně jako své učedníky na cestě do Emauz (srov. L 24,13-35); je povzbuzením pro samotného poutníka, pro celou putující církev i pro celé lidstvo. K tomu se vztahuje *apoštolský rozměr* poutě, po vzoru apoštolů, kteří putovali s Ježíšem po Palestině a stali se z jeho příkazu šířiteli radostné zvěsti (srov. Mt 10,5-11, Mt 28,16-20), jsou také poutníci posláni do světa stát se „putujícími hlasateli Krista“.

V cíli, poutní svatyni, se poutníci ocitají blíže Bohu, a tak zde vrcholí *kultický rozměr* poutě. Poutní místa jsou cílem věřících, kteří chtějí Boha chválit, klanět se mu, děkovat, vyprošovat si milosti pro sebe a své blízké, prosit za odpuštění svých vin nebo rozvázat pouta slibu

daného Bohu. Jako prostředky si volí jak liturgické formy tak i úkony spadající do sféry lidové zbožnosti.

Panna Maria, andělé či svatí, kteří jsou na poutních místech uctíváni, jsou nejen považováni za mocné přímluvce u Boha, ale odkazují i na jejich nebeskou zkušenost v přítomnosti trojjediného Boha. Jejich obrazy či sochy jsou symbolickým znamením posvátné přítomnosti a lásky boží a zároveň jsou tichými svědky dlouhé řady modliteb a proseb poutníků, kteří na tato místa přicházeli a přicházejí.⁶⁷

2.3.3 Mariánská poutní místa

Až do čtvrtého století je mariánská úcta těsně spjata s Pánem Ježíšem. V tomto období se objevují první samostatné formy úcty k Panně Marii např. u sv. Efréma Syrského († 373), sv. Řehoře Naziánského (asi † 390). Dokonce v tomto období působili bludaři, kteří prokazovali Panně Marii božský kult. Epifanius († 403) důrazně nabádá věřící takto: „Maria budiž ctěna. Ale Otec, Syn a Duch svatý mají být uctíváni klaněním; Marii se nemá nikdo klanět.“⁶⁸

Za nepřímé potvrzení nanebevzetí Panny Marie můžeme považovat i to, že tradice nikdy nehovoří o tom, že by se putovalo k jejímu hrobu. To si věřící „vynahrazovali“ budováním svatyní, na místech zázračných událostí, mariánských zjevení či léčivých pramenů a studánek, u nichž umístili alespoň obraz nebo sochu. Postupem času, kdy přibývalo poutníků, vyrůstali zde kapličky, kostely až se z nich stala významná poutní místa. Mezi nejstarší chrámy zasvěcené Panně Marii patří bazilika⁶⁹ Panny Marie Větší v Římě.

⁶⁷ srov. Direktář, čl. 286.

⁶⁸ WEIS Martin: Mariánské zrcadlo, Praha: Katolický týdeník s. r. o., 2002, 79.

⁶⁹ Bazilika – od řeckého basileus - "král" v antickém Řecku, vojevůdce, soudce a vrchní kněz. Křesťanům se tento název líbil, protože odkazoval na Krále, kterému kostel slouží. Původně se jednalo o všeobecné označení pro kostel různé velikosti či důležitosti, dnešní liturgické a církevní právo používá tento termín pro kostel se zvláštními právy. Známe baziliky větší (patriarchální) – např. sv. Petra, sv. Pavla, Lateránská bazilika; menší, která mají omezená privilegia. Ta mohou být povolena i kostelům mimo Řím – u nás je bazilikou minor např. bazilika Nanebevzetí Panny Marie na Svaté Hoře u Příbrami, bazilika Nanebevzetí Panny Marie na sv. Hostýnu nebo na Velehradě bazilika Nanebevzetí Panny Marie a svatého Cyrila a Metoděje. Srov. POKORNÝ Ladislav: Liturgika IV. Liturgické reálie. Posvěcení času, Litoměřice: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta, [b.v.], 24– 25.

Ne všichni však mohou putovat na vzdálená místa a ani vrchnost tomu není často nakloněna, proto dochází k „symbolickému“ přenášení poutních cílů do menších vzdáleností (v Praze např. chrám Panny Marie Sněžné zbudovaný podle vzoru Santa Maria Maggiore v Římě nebo Loreta – viz dále).

V 16. století vzrůstá obliba putování k milostným obrazům a soškám Panny Marie. Mariánská úcta se rozšířila zejména po tridentském koncilu (1545 -1563), ale „zlatý věk“ poutí byl zanedlouho přerušen třicetiletou válkou. K novému rozmachu došlo v době katolické reformace v druhé polovině 17. století. České a moravské kraje v té době rozkvetly množstvím krásných barokních staveb: kostelů, klášterů, mariánských sloupů, křížových cest a stavební činnost této epochy dodnes určuje charakter našich měst, vesnic i krajiny. Baroko však nebylo jen záležitostí výtvarného projevu, ale především životním stylem, zahrnujícím rovněž hudbu, divadlo a literaturu.

V rámci tzv. rekatolizace šlo především o vnitřní obrácení věřících. Docílit vnitřní konverze bylo úkolem misionářů, nejvíce jich do Českého království přišlo z Tovaryšstva Ježíšova. Misionáři (většinou kněží) začali budovat své koleje po celé zemi. Z těchto opěrných bodů byly postupně obráceny na původní katolickou víru téměř celé Čechy. Na odlehlejších místech byly zřizovány misijní stanice, z nichž v některých případech vznikla i poutní místa. Jako např. mariánský poutní areál Chlumek - Luže na Slavatově panství u Košumberka ve východních Čechách.

Pro barokní architekturu bylo typické, že tvořila nedílný celek se svým okolím a jemu byl přizpůsoben i mobiliář. Zejména stavby poutních míst byly vždy velmi citlivě zakomponovány do krajiny. Na přelomu 17. a 18. století se v Čechách vyvinul svébytný, specificky český typ poutní svatyně: centrálně položený kostel s ambity na pravoúhlém půdorysu (Svatá Hora, Horní Police) nebo na půdorysu elipsovitém či polygonálním (Křtiny, Klokoty u Tábora; Bohosudov). Přibývaly i lorety, stavěné po vzoru původní svatyně v italském městě Loreto. První vznikla v Horšovském Týně (1584), další v Hájku, Praze, Kosmonosech, Rumburku, Římově a jinde. Typickým prvkem pro lorety je tzv. Santa casa (Svatá

chýše), ojediněle včleněná přímo do chrámového interiéru (kostel sv. Janů v Brně).⁷⁰ Výtvarné úrovni staveb byla věnována mimořádná pozornost zejména ze strany řádů, především benediktinů, premonstrátů, piaristů a hlavně jezuitů.⁷¹

O pastoračních úkolech, které církev klade na poutní místa, hovoří závěrečný dokument plenárního sněmu katolické církve v České republice:

„Poutní místa, hlavně mariánská, i ta, která jsou zasvěcena svatým, zvláště národním patronům, jsou významnými duchovními centry. Poutě jsou stále na mnoha místech v oblibě, zúčastňuje se jich i množství věřících, aniž by byla potřeba zvláštní propagace. Poutní bohoslužby navštěvují i ti, kteří se jinak ve farnosti aktivně náboženského života neúčastní. Na poutních místech věřící očekávají kvalitní duchovní službu, krásnou liturgii, dobré kázání a povzbuzení ve víře. To vše dává možnost hlubokého osobního náboženského zážitku. Tento požadavek klade vysoké nároky na kompetenci a pastorační citlivost kněží na poutních místech. Nezastupitelná je služba zpovědníků a příležitost ke svátosti smíření, vyhledávaná hlavně těmi, kteří nechodí k této svátosti pravidelně, nebo chtějí nově začít.“⁷²

⁷⁰ srov. BOHÁČ Zdeněk: Poutní místa v Čechách, Praha: Debora, 1995, 6-104.

⁷¹ Z jejich řad vyšla celá řada umělců, za všechny jmenujme alespoň jezuitu Ignáce Raaba. K realizaci stavebních záměrů byly povoláváni nejlepší architekti, sochaři a malíři své doby: Dietzenhoferové, Broggiové, C. Lurago, F. Kaňka, J. B. Santini - Aichl, K. Škréta, P. Brandl, J. J. Etgens, M. B. Braun a jiní.

⁷² PLENÁRNÍ SNĚM KATOLICKÉ CÍRKVE V ČR, op.cit., 112.

3. Exkurs srovnání některých aspektů východní a západní mariánské úcty

Na tomto místě se chceme zamyslet nad mariánskou úctou, a to takovým způsobem, jak je chápána v latinských a východních obřadech i nad jejich vzájemným ovlivňováním.

Věřoučná konstituce Druhého vatikánského koncilu *Lumen gentium* ve svém základním definování mariánské úcty v jejím historickém kontextu připomíná, že u zrodu současné pestrosti jejích forem stály jak rozmanité formy lidové zbožnosti jednotlivých národů, tak různost liturgické praxe daná historickým vývojem jednotlivých liturgických obřadů.

„Různé formy oddané úcty Boží rodičce, které církev schválila v mezích zdravé a pravověrné nauky podle poměrů dobových a místních a podle povahy a ducha věřících, působí to, že když je ctěna Matka, je náležitě poznáván, milován a oslavován i Syn – kvůli kterému bylo všechno stvořeno (srov. Kol 1,15-16) a o němž věčný Otec rozhodl, „aby se v něm usídlila veškerá plnost dokonalostí“ (Kol 1,19) – a jeho přikázání jsou zachovávána.“⁷³

Papež Jan Pavel II. ve své encyklice *Redemptoris mater* vidí hluboké spojení mezi katolíky, pravoslavnými i věřícími starobylých východních církví v jejich niterném vztahu k Panně Marii, kterou na Východě uctívají zvláště jako Bohorodičku (toto dogma bylo definováno na „východním“ koncilu v Efezu roku 431).

„Bratři těchto církví prožili těžké události. Ale vždycky byly jejich dějiny prodchnuty vroucí touhou po křesťanském angažování a po apoštolském vyzarování, i když často za krvavých pronásledování. Jsou to dějiny věrnosti Pánu, opravdová „putování ve víře“, napříč místy i dobami, během kterých východní křesťané pohlíželi s bezmeznou důvěrou na Pánovu matku, opěvovali ji zpěvy a nepřetržitě ji vyzývali modlitbami.“⁷⁴

To je vyjádřeno v teologickém pohledu na Pannu Marii, jako matku věčného Slova, která je hluboce duchovně spojena s Kristem a církví. Její přední místo v liturgii vyjadřují východní církve velkým množstvím svátků a hymnů velebících Pannu Marii v tajemství spásy.

⁷³ DRUHÝ Vatikánský KONCIL: Věřoučná konstituce o církvi. *Lumen gentium*, (ze dne 21. listopadu 1964) in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha: Zvon, 1995, 66.

⁷⁴ JAN PAVEL II.: Encyklika O blahoslavené Panně Marii v životě putující církve. *Redemptoris mater*, (ze dne 25. března 1987), Praha: Zvon, 1995, 31.

Její chvála zaznívá v byzantské liturgii, vždy ve spojení s chválou Syna v Duchu svatém, která směřuje k Otci. Například v anafoře (eucharistické modlitbě) sv. Jana Zlatouústého zaznívá po epiklezi: *„Vpravdě je vhodné a spravedlivé velebit, Boží rodičko, tebe, vždy slavnou a zcela čistou Matku našeho Boha. Oslavujeme tě, ctihodnější nad cheruby a nesrovnatelně slavnější nad serafy. Neboť tys přinesla na svět Boha-Slovo a neztratila přitom panenství. Tys opravdu Bohorodička, tebe velebíme.“*⁷⁵

3.1 Mariánské svátky

Většina všeobecně rozšířených a významných mariánských svátků, které se dnes slaví v Latinské církvi, má svůj původ na Východě. Jedinou výjimkou obráceného vlivu je svátek Navštívení Panny Marie (viz výše), který zavedli františkáni v roce 1263. Po Florentském koncilu (1439) ho převzali do svých liturgií Syřané, Kopté a Maronité. Byzantská a Arménská církev shodou okolností právě v tento den (původně 2. července) slavila svátek „Přenesení (uložení) roucha Panny Marie“, který se rozšířil z Konstantinopole.⁷⁶

Nejstarším mariánským svátkem východní liturgie je svátek Bohorodičky, který se slaví bezprostředně po slavnosti Narození Páně, na druhý svátek vánoční. Nejprve se slavil v Egyptě, v 5. století je doložen v Byzancii, později se slavil i v Římě. Dnes je v Latinské církvi znovu zaveden pod názvem Slavnost Matky Boží, Panny Marie a připadá na 1. ledna.

Dalším svátkem východního původu s mariánským podtextem rozšířeným na Západ je svátek Obětování Páně (2. února). Ve čtvrtém století ho dokládá v Jeruzalémě starokřesťanský spis poutnice Egerie. V témže století se také v Jeruzalémě formuje liturgické slavení svátku Zvěstování Páně (25. března). Zdejší křesťané také slavili od 5. století svátek Zesnutí Bohorodičky (15. srpna), na údajném místě jejího hrobu v Getsemanské

⁷⁵ tamtéž.

⁷⁶ Tato vzácná relikvie „závoje“ byla do Konstantinopole přivezena z Jeruzaléma a uctívá se zde od první poloviny 5. století v mariánské svatyni v Blachernes.

zahradě. Na konci 6. století se již slaví po celé Byzantské říši. Západní tradice se zpočátku drží východní terminologie *Dormitio* (*Depositio*), ale postupně převládne termín *Assumptio* (Nanebevzetí). Starobylé latinské officium Nanebevzetí obsahuje i antifonu *Sub tuum praesidium*, která se zachovala na papyrusovém zlomku pocházejícím z Alexandrie.

Svátek Narození Panny Marie pochází rovněž z jeruzalémské tradice a vznikl v 6. století, pravděpodobně má souvislost s posvěcením chrámu sv. Anny. Obdobnou historii má i svátek Uvedení Bohorodičky do chrámu (21. listopadu). Na jejich zavedení do všeobecného kalendáře měly vliv nejen početné východní mnišské komunity, které sídlily v Římě v prvním tisíciletí, ale i papežové východního původu - zejména Sergius I. (687-701). Se svátkem Narození Panny Marie je logicky spjat i další svátek, doložený z 8. století, svátek Početí s. Anny (9. prosince). Latinská církev v 10. století tento svátek přejmenovala na svátek Početí Panny Marie a po vyhlášení dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie (1854) ho slaví 8. prosince.⁷⁷

3.1.1 Mariánský měsíc

Na Východě je Panně Marii zasvěcen měsíc srpen. Hlavním tématem je *Theotokos*, přinášející spásu, nejsvětější vždy Panna – Maria, která byla vzata s tělem i duší do nebe a která je přímlyvkyní u Všemohoucího. V srpnu se slaví slavnost Nanebevzetí Panny Marie, který se na Východě nazývá Zesnutí, a je největším mariánským svátkem. Věřící se na něj připravují čtrnáctidenním postem a modlitbami. Zde se odráží východní mariánská spiritualita – člověk je stvořen k obrazu božimu, Maria je plná milosti a je tedy Bohu nejpodobnější. Nejsvětější Matka je modelem Církve, živou ikonou božího tajemství. Ikona *Znamenie* představuje modlící se Pannu, která má Boží slovo vyryté na srdci. To nám říká, že Maria nejen Boží slovo porodila, ale uchovávala ho i ve svém srdci. Nejsvětější Matka Boží se tedy těší na křesťanském Východě

⁷⁷ srov. VASIL Cyril: Vzájomné liturgické vplyvy mariánskej úcty medzi Východom a Západom, in: Duchovný pastier , 5 (2002), 210–216.

nejvyšším privilegiím. Vždy je spojena s tajemstvím svého Syna, kterého dala světu a On je zároveň zdrojem její úcty.⁷⁸

3.2 Mariánské pobožnosti

Pohledem do historie obou tradic, východní i západní, zjistíme, že se vzájemně ovlivňovaly v obou směrech. Ve východních katolických církvích jsou oblíbené lidové pobožnosti přejaté ze Západu, zejména modlitba růžence. Latinská tradice je také ovlivněna, jak jsme uvedli výše, například přejímáním liturgických slavností a svátků, které vznikly na Východě. Ale i dnešní křesťané čerpají z bohatství zvláště byzantské liturgie.

V první řadě musíme jmenovat mariánský hymnus *Akathistos* (slovansky *Akafist*), ve své podstatě se jedná o liturgickou báseň ze 6. století, opěvující Mariin život od zvěstování až po útěk před Herodem. Jsou však známy i akathisty k Pánu Ježíši či jiným světcům. *Akathistos* znamená v řečtině „nesezený“, což vyjadřuje liturgické pravidlo, podle něhož při *Akathistu* věřící stáli nebo v procesí obcházeli hradby Konstantinopole, aby si vyprosili ochranu od Bohorodičky (viz 626 Avari a Slované, 880 Rusové)⁷⁹, a tak vzdávali čest i postojem těla podobně jako při evangeliu. O univerzalitě *Akathistu*, totiž o tom, jak je tento zpěv srozumitelný i nám, se můžeme přesvědčit například z překladu jeho třetí části:

Starostlivá Maria spěchala s Pánem ve svém lůně k Alžbětě, jejíž maličký zaslechl panenský pozdrav, zajásal, radostí se pohnul a jakoby Matce Boží zazpíval:

*Raduj se, větvíčko se svatým Poupětem,
Raduj se, nosíš svůj nesmrtelný Plod.
Raduj se, Ty sama vytváříš Božího Stvořitele,
Raduj se, Ty sama dáš život Původci života.
Raduj se, jsi pole, na kterém milosti bohatě zrají,
Raduj se, jsi stůl, jenž překypuje dary.
Raduj se, v Tobě rozkvétá zelený ráj,
Raduj se, v Tobě najdou přístav duše věřících.*

⁷⁸ srov. tamtéž, 32.

⁷⁹ DOSTÁLOVÁ Růžena: Byzantská vzdělanost, Praha: Vyšehrad, 2003, 133–134.

*Raduj se, vonné kadidlo modliteb,
 Raduj se, odpuštění, jež očistí svět.
 Raduj se, vlídnost Boží vůči člověku,
 Raduj se, důvěra člověka k Bohu.
 Raduj se, Nevěsto nesená.*

Výraz „Raduj se“ zní v řečtině „*Chaire*“⁸⁰ a verše, jež jimi začínají, se proto nazývají „chairetismy“. V naší ukázce jich je třináct. Poslední z nich se vyskytuje jako refrén v mnoha dalších strofách, ale dvanáct už se jinde neopakuje. Takových strof, z nichž každá má své vlastní „chairetismy“, je v hymnu *Akathistos* dvanáct; obsahuje tedy na stočtyřiačtyřicet neopakujících se nádherných oslovení Matky Boží. Některá oslovení jsou i pro nás samozřejmá (Matka, Panna, Královna) jiná vycházejí z každodenního života (nebesa, hvězda, pramen, poklad, palác), nebo mají biblický základ (ráj, stánek, chrám, archa, prorokyně, Sion) anebo se jedná o ctnosti či spíše vlastnosti (naděje, radost, útočiště).⁸¹

K prvnímu překladu do latiny došlo okolo roku 800 benátským biskupem Křištofem, a tento překlad do značné míry ovlivnil středověkou tvorbu mariánských hymnů v západní liturgické tradici. Ke znovuobjevení *Akathistu* pro naši dobu došlo až za pontifikátu Jana Pavla II., který s ním seznámil celosvětovou církev při slavnostní liturgii k 1550. výročí Efezského koncilu, slavené 7. června 1981 v římské bazilice S. Maria Maggiore. Tento hymnus byl také zařazen do liturgie o svátku Neposkvrněného početí Panny Marie 8. prosince v Římě v jubilejním roce 2000.⁸²

V Mariánském roce 1987/1988 se konala v chrámu sv. Petra liturgie v předvečer slavnosti Zesnutí (Nanebevzetí) Panny Marie a do ní byly zařazeny východní liturgické úkony. Jmenujme obřad *Epitaphis*, jedná se o procesí s vyšívanou ikonou Zesnutí na symbolickém hrobu, které se vzdává úcta květinami a okuřováním.

⁸⁰ Řecké „*Chaire*“ se vyskytuje i na počátku andělského pozdravu Panně Marii, který je v latinské tradici spojen s modlitbou „*Zdrávas Maria*“.

⁸¹ *Akathistos*. Mariánský hymnus, Velehrad: Refugium, 1995, 9–68.

⁸² srov. VASIL, op. cit., 216.

3.2.1 Kult Matky bolestné

V západní tradici je velmi rozšířená úcta k trpící Kristově Matce, častá umělecká ztvárnění tzv. Piet nebo Sedmiboletné Madony držící v klíně mrtvé tělo Syna jsou toho dokladem. V ikonografii naopak toto pojetí není tak časté a východní tradice dává přednost zobrazení Panny Marie pod křížem.

Literární podobu tohoto námětu představuje na Západě především hymnus *Stabat Mater* od Jacopona z Todi, který se stal inspirací pro hudebníky mnoha staletí (viz výše). Východní autoři se věnují více jiným oblastem mariánské úcty, pro jejich tvorbu jsou charakteristické krátké hymnické skladby tzv. „dogmaty“ nebo „bohorodičeny“. Existuje však i jejich zvláštní typ tzv. „krestubohorodičeny“, které připomínají Matku pod Kristovým křížem. Často jsou komponovány jako fiktivní dialog Matky se Synem o smyslu a významu jeho umučení. Nejvýznamnějším příkladem zpracování tohoto tématu v byzantské liturgii je tzv. kondak (hymnus) sv. Romana Meloda z poloviny 6. století, známý pod názvem Kondak umučení a pláč Bohorodičky. Autor vychází sice z útržkovitých evangelijních zpráv, ale to nikterak neubírá z představení celé scény jako dramatického dialogu mezi Matkou a trpícím Synem. Mezi jednotlivými verši se opakuje refrén, který se dodnes používá v byzantské liturgii na Velký pátek: *„Pojďte vsichni a oslavujte s námi Ukřižovaného, Matka ho uviděla na kříži a řekla: I když snášíš ukřižování, ty jsi přeci syn můj a Bůh můj.“* (volně přeloženo)⁸³

⁸³ tamtéž. Hymnus začíná představením Panny Marie jako ovečky, která následuje svého Syna-Beránka, kterého vedou na porážku. Maria se ho ptá proč tak pospíchá ke smrti a touží ho následovat (1. verš). Nedokáže si totiž vysvětlit chování zástupu, který ho nedávno vítal palmovými ratolestmi a dnes se tak změnil (2.). I nejvěrnější z učedníků se rozutekli. Maria se ptá: Snad je to odměna za to, že jsi všechny spasil, že jsi všechny miloval?! (3.) Ježíš připomíná Marii, že svým utrpením má zachránit padlého Adama a vysvobodit duše z předpekli (4.). Proto ať se ona, která nosí titul „Plná milosti“, nestává svým nářkem podobná nerozumným ženám (5.), ale ať pochopí, že své utrpení podstupuje dobrovolně (6.). Marie však znovu naléhá – Ježíš může svou božskou mocí lidstvo zachránit i bez toho, aby podstoupil tak kruté muky(7.-8.). Na to jí Ježíš odpovídá, že Adam s Evou již toužebně očekávají své vysvobození (9.-10.). Ani toto tvrzení Marii neuspokojuje a touží poznat budoucí Synovu slávu (11.). Na to jí Ježíš ubezpečuje: Odvahu Matko, ty budeš první, která mě uvidí po vyjití z hrobu (12.-14.). Po těchto Ježíšových slovech se Marie sklání v lásce a odevzdanosti a vyjadřuje své odhodlání následovat ho až k smrti (15.). Ježíš přijímá matčin doprovod a povzbuzuje jí

3.3 Mariánské ikony

„Uctívání vyobrazení – ať už malovaných obrazů, soch, reliéfů nebo jiných znázornění – krom toho, že je význačnou skutečností liturgie, je také významným prvkem lidové zbožnosti: věřící se před nimi modlí, ať už v kostele nebo u sebe doma. Zdobí je květy, světly, drahými kameny; různým způsobem jim vzdávají náboženskou úctu, nosí je v procesích, zavěšují u nich předměty darované podle slibu na znamení vděčnosti (*ex voto*); staví je do výklenků nebo do kapliček v polích a podél cest.“⁸⁴

Svaté obrazy nám zprostředkovávají „ikonografický přepis evangelního poselství“, jsou posvátnými znameními, pomáhají věřícím v modlitbě i vybízí k následování jejich příkladu a v neposlední řadě jsou i nástrojem katecheze. Je však nutné poznamenat, že úcta nenáleží obrazům, ale těm, koho představují, „neboť svatí jsou skutečně znamení Krista, který je v nich oslaven“. Tudíž nelze porovnávat mezi sebou obrazy, „který má větší moc“. Zvláštní úcta některých obrazů vychází z historického kontextu, který stál na počátku jejich kultu.

Ikonografická tvorba na Východě je určována „po staletí platnými posvátnými kánony“. Západní církve nad uměleckými díly dohlíží, aby neuváděly věřící v omyl, ale vedly k prohloubení jejich zbožnosti. V lidové zbožnosti jsou obrazy velmi oblíbené, neboť odrážejí reálné události lidského života. V této oblasti je nutné dbát na kvalitu lidové tvorby.⁸⁵

Právě ikony vyjadřují postavení Panny Marie, kterého se jí dostalo v životě východních křesťanských církví. Maria zaujímá vždy důstojné místo na ikonostasu (zástěna před oltářem zobrazuje Krista, anděly, patriarchy a svaté). Bohorodička tvoří střed společenství svatých, a tak je přítomna každému slavení liturgie.

Teologickou nauku o Bohorodičce přinesl do pokladnice všeobecné církve také křesťanský Východ. Tento mariánský titul definoval Efezský koncil (431), jehož hlavním tématem bylo řešení otázky Kristovy jednoty. K tomu, že Ježíš Kristus je Bůh a člověk, jeden ve dvou přirozenostech, se však došlo až na dalším koncilu v Chalcedonu (451). A tak se „jediným pozitivním“ výsledkem z Efezu stalo definování Božího mateřství. Kristus

k odvaze a víře navzdory tomu, co na této cestě uvidí (16.). Závěrečný sedmnáctý verš je modlitbou chvály a díky za utrpení a spásu.

⁸⁴ Direktář, čl. 239.

⁸⁵ srov., tamtéž, čl. 240–244. Obrazy určené veřejné úctě církví žehná a stanovuje pravidla jejich umístění v sakrálních prostorech. Např. na oltáři nesmí být umístěny žádná spodobnění svatých ani jejich ostatky.

je jeden, ale zrodil se z Boha i z lidí. To mělo za následek celosvětový rozkvět mariánské úcty, ať už se jednalo o stavbu chrámů, liturgické projevy, homilie či poezii.⁸⁶ Tato úcta k *Theotokos* (Bohorodičce) je vlastní křesťanům Východu i Západu, i když se může lišit ve vyjadřovacích prostředcích. Na ikonách je představována *Theotokos* jako Boží trůn, který nese Pána a dává ho lidem. Naší kultuře je bližší znázornění krásného lidského vztahu - Madony s dítětem v náručí, jak dokládá množství soch a obrazů s tímto námětem, bez hlubšího teologického podtextu.

Dalším ikonografickým znázorněním je *Hodigitria* (slovansky *Odigidria*), které představuje Marii jako cestu, která ukazuje na Krista a zároveň k němu i vede. Je zde zobrazena jako Matka Boží, držící na ruce božské dítě. Ostatně ve východní tradici nenajdeme Marii nikdy zobrazenou samostatně, protože věří, že velikost a důstojnost osoby vyplývá z jejích vztahů. A Mariina velikost tedy vyplývá z jejího vyvolení, z jejího jedinečného vztahu k Božímu Synu.⁸⁷ Mezi známé reprodukce tohoto typu ikon patří i římský obraz Panny Marie Sněžné *Salus populi Romani*. Východní autoři ikon nepoužívali mnoho lidských prvků, tím se snažili vyjádřit duchovní vztah matky a Syna, který je zároveň Bohem (nehledí na sebe, ale jejich oči se střetávají v dálce, ve víře, v budoucí naději). Tento styl ztvárnění Panny Marie nese různá jména: *Eleousa* (slov. *Umílenie*, něžnost) – představuje matku, kterou dítě hladí a ke které je přituleno, *Glykophilousa* – Panna sladkých polibků, útěchy, líbá ruku dítěte, *Galaktotrophousa* – krmí dítě mlékem (časté znázornění v syrském a koptském prostředí), *Strastnaja* – Bolestná, utěšuje dítě, které se bojí mučících nástrojů. Všechny tyto ikony v sobě spojují jak dogma Božího mateřství tak lidského.⁸⁸

Titul *Aeiparthenos* (vždy Panna) používají koncilní otcové od Druhého cařihradského sněmu (551). Na ikonách je to znázorněno symbolem tří hvězd, na čele a na ramenou (tj. panenství před porodem, při porodu i po něm). Toto vyznání je pro východní křesťany velmi

⁸⁶ srov. ŠPIDLÍK Tomáš: *Maria v tradici křesťanského východu*, Velehrad: Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova, 1992, 8.

⁸⁷ srov., tamtéž, 24. Ikona „*Hodigitria*“ se připisuje sv Lukáši jako malíři, který ji namaloval na desku stolu u něhož stolovala svatá rodina.

⁸⁸ srov., tamtéž, 25. Typ *Eleousa* je znám pod názvem Vladimírská ikona.

důležité, jejich spiritualita klade větší důraz na „duchovní panenství“ než na tělesné.

Ikona *Deisis* (*orante*, modlící se) představuje Matku, která pokorně ukazuje na svého Syna a Pána a neustále volá lid k tomu, aby činil to, co říká Kristus (srov. J 2,5). Maria je zobrazena s rozepjatýma rukama jako modlící se, na prsou má patěnu a na té je Kristus jako Boží Slovo. To nejlépe vyjadřuje východní vnímání Marie jako dokonalého vzoru kontemplace. Západní vzory modlitby naopak často vyzdvihují Pannu Marii jako vzor pracovitosti a lásky, což vychází z evangelijní zprávy, kdy po Zvěstování spěchá Maria pomoci své příbuzné Alžbětě (srov. Lk 1,26-39).

Východní tradice věří v univerzální přimluvu a ochranu Panny Marie a to je v liturgii vyjádřeno vlastním svátkem, kterému se v Rusku říká *Pokrov* („protekce Mariina“). Slaví se 1. října. V Cařihradě stál významný mariánský chrám v Blachernes, kde se uctíval obraz Matky Boží typu *orante* (modlící se), a také závoj, který neviditelně přikrývá (slovanský význam slova *pokrov*) a ochraňuje obyvatele města. Je to spojeno s legendou z přelomu 10. století, která popisuje zjevení Panny Marie, jak se plačíc modlí za lidstvo, a potom roztáhne svůj závoj mezi nebe a zemi jako ochranu pro ty, kteří se pod něj utečou. V souvislosti s Mariinou osobou je tento titul vnímán jako „ochránkyně“ a existuje mnoho ikon s tímto námětem. Latinská tradice zná obdobný obraz Panny Marie s rozevřeným dlouhým pláštěm jako útočištěm.⁸⁹

Rozdílnost v chápání východní a západní mariánské úcty můžeme lépe pochopit na zobrazování Zesnutí Bohorodičky. Západní umělci kladou důraz na vyjádření smrti – tělo je bezvládné, bez života, ale v Mariině případě je tomu jinak. Na byzantských ikonách to vyjadřují tváře přihlížejících apoštolů. Je tu i Kristus, aby přijal duši své Matky, tak jako ona přijímala jeho tělo. Kristus sestupuje, aby Maria vystoupila. Východní věřící nesoustředí svou pozornost tolik na začátek, nýbrž spíše na konec – jaký dopad to má do budoucnosti, do věčnosti. Vírou si proto odpovídá, že byla vzata do nebe.⁹⁰

⁸⁹ srov. tamtéž, 15–20.

⁹⁰ SLODIČKA Andrej: Úcta k Panne Márii na křesťanském Východe, in: Duchovný pastier, 5 (2002), 195–201.

ZÁVĚR

Na konci této práce mě napadl verš Lukášova evangelia 11,28, kde i samotný Ježíš upozorňuje své současníky na roli Panny Marie. On ji blahoslaví proto, že slyší Boží slovo a zachovává je. Stejně tak i výrazní mariánští papežové minulého století Pavel VI. a Jan Pavel II. varují ve svých encyklikách před nebiblickým a netradičním „přeháněním“ na poli mariánské úcty i nauky. Upozorňují na falešné formy zbožnosti nebo povrchní sentimentalitu, která není vlastní katolické víře.

Chceme-li být pravými dětmi Panny Marie, nesmíme se nechat vést jen nějakou citovou náklonností či sentimentem, ale především Duchem božím. Vždy je třeba respektovat rozdíl v úctě, která náleží Trojičným osobám a úctou prokazovanou Panně Marii, která pramení z darů, kterými Bůh blahoslavenou Pannu obdařil na základě jejího výjimečného poslání v dějinách. Na druhou stranu v církevních dokumentech zaznívá i obava, aby nedošlo k jinému extrému, který by vymazal Mariinu úlohu v plánu spásy. Budeme-li ve svém konání respektovat biblickou a apoštolskou tradici, nemůžeme sejít na nesprávnou cestu mariánské úcty.

Pouť a putování se odráží i v ročním liturgickém cyklu, který v sobě reflektuje všechna tajemství spásy a stává se vlastně také takovou poutí, kterou lemují liturgické slavnosti, svátky a pestře dokreslují projevy lidové zbožnosti. I když se na ní vydáváme každý rok, přesto je vždy jiná a něčím nová. Nejen střídání liturgických dob a používaných textů, ale i naše osobní dějiny ovlivňují to, jak jsme citliví k vnímání různých doteků božích, které nám liturgie i lidová zbožnost nabízí.

Poutní místa tvoří zcela zvláštní kapitolu mariánské úcty. Jejich středem bývají milostné sochy nebo obrazy Matky Boží, ze kterých se často stal i národní symbol. Kdo by z Čechů neznal paladium země České ze Staré Boleslavi, v Polsku Madonu z Czestochowe nebo Matku Rusí na Vladimírské ikoně? Poutní místa jsou prostředím, které umožňuje vzájemnou symbiózu liturgie a lidové zbožnosti tak, aby poutníci mohli načerpat z obou studní, které vyvěrají z jednoho věčného pramene. Litanie, růženec, křížová cesta, adorace to jsou nástroje lidové zbožnosti,

které správci poutních svatyní moudře využívají k vedení věřících k vrcholnému bodu pouti – k liturgii.

Historie východních církví je svědkem zápasů víry, zejména jedná-li se o správnou interpretaci Ježíšova lidství a božství, a proto východní otcové soustředili svoji pozornost na postavu Jeho panenské matky Marie a dali dogmatický důraz na to, že přivedla na svět nejen člověka, ale i pravého Božího Syna. Maria není Východní ani Západní, ani Vladimírská nebo Svatohorská, je to jedna prostá a zároveň velmi výjimečná žena v dějinách světa, kterou Bůh vyvolil k tomu, aby se stala Matkou Boží - *Theotokos*. Je blízká srdcím všech křesťanů bez rozdílu a oni ji ctí, milují, utíkají se pod její ochranu a o jejich vztahu k ní hovoří překrásné básně, modlitby, ikony, baziliky. Jak napovídá používání mariánských titulů, je Maria na Východě ctěna jako *Theotokos*, Západ klade větší důraz na její panenství a nejčastěji ji oslovuje Panno Maria.

Tato bakalářská práce může být přínosem pro všechny, kdo pečují o místa zasvěcená Panně Marii, ať to jsou malé kapličky mezi poli či lesní kaple nad prameny nebo i modlitební skupiny, které hledají inspiraci pro svou víru. Liturgie i lidová zbožnost východní a západní tradice jsou plodem Ducha a jistě mají co říci i člověku třetího tisíciletí, stačí se jen naladit na stejnou frekvenci.

Dopsáno a poručeno *Sub tuum praesidium...*

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární zdroje

Akathistos. Mariánský hymnus, Velehrad: Refugium, 1995.

BOHÁČ Zdeněk: Poutní místa v Čechách, Praha: Debora, 1995.

ČESKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE: Misál na každý den liturgického roku, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

ČESKÁ LITURGICKÁ KOMISE: Český misál, Praha, 1983.

DRUHÝ VATIKÁNSKÝ KONCIL: Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum Concilium*, (ze dne 4. 12. 1963) in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha: Zvon, 1995.

DRUHÝ VATIKÁNSKÝ KONCIL: Věroučná konstituce o církvi. *Lumen gentium*, (ze dne 21. listopadu 1964) in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha: Zvon, 1995.

JAN PAVEL II.: Encyklika O blahoslavené Panně Marii v životě putující církve. *Redemptoris mater*, (ze dne 25. března 1987), Praha: Zvon, 1995.

KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI: Direktář o lidové zbožnosti a liturgii. Směrnice a zásady, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2007.

KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI: Sbíрка mší o Panně Marii, ČBK, Praha, 2002.

O'DONNELL Christopher: Slavíme s Marií. Matka Boží v liturgii, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996.

OHLEK Norbert: Náboženské poutě ve středověku a novověku, Praha: Vyšehrad, 2002.

PAVEL VI.: Apoštolská exhorta o mariánské úctě *Marialis cultus* (2. února 1974), in: Matka Páně Památka – Přítomnost – Naděje, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství, 2003.

PLENÁRNÍ SNĚM KATOLICKÉ CÍRKVE V ČR: Život a poslání křesťanů v církvi a ve světě. Závěrečný dokument Plenárního sněmu katolické církve v ČR, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2007.

SLODIČKA Andrej: Úcta k Panne Márii na křesťanském Východe, in: Duchovní pastier, 5 (2002), 195–201.

ŠMÍD František: Rorate. České adventní zpěvy 16. století, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

ŠPIDLÍK Tomáš: *Maria v tradici křesťanského východu*, Velehrad: Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova, 1992.

VASIL Cyril: *Vzájomné liturgické vplyvy mariánskej úcty medzi Východom a Západom*, in: *Duchovný pastier*, 5 (2002), 210–216.

VONDRUŠKA Vlastimil: *Církevní rok a lidové obyčeje*, České Budějovice: Dona, 2005, vyd. druhé.

Sekundární zdroje

DOSTÁLOVÁ Růžena: Byzantská vzdělanost, Praha: Vyšehrad, 2003.

ELIADE Mircea, CULIANU Ioan P[...]: Křesťanství, in: Slovník náboženství, Praha: Argo, 2001.

FROLCOVÁ Věra: Velikonoce v české lidové kultuře, Praha: Vyšehrad, 2001.

HRADÍLEK Pavel: Charakteristika středověké liturgie, in: Getsemany 10 (2006) 222-223.

HRADÍLEK Pavel: Liturgie v době reformace, in: Getsemany 10 (2006), 228.

MALÝ Radomír: Církev uznala celkem 21 mariánských zjevení od roku 1830, http://www.hostyn.cz/hostyn_old/poute_texty.htm, (1.3.2007).

POKORNÝ Ladislav: Liturgika IV. Liturgické reálie. Posvěcení času, Litoměřice: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta, [b.v.].

SIMAJCHL Ladislav: Kancionál. Společný zpěvník českých a moravských diecézí. Praha: Katolický týdeník, 2004.

ŠUBRTOVÁ Alena: Lidová zbožnost a liturgie. Obnova poutního místa Smržov, bakalářská práce, liturgika, KTF UK, Praha 2007.

TOUFAR Pavel: Český rok na vsi a ve městě, září-prosinec. Třebíč: Akcent, 2004.

VAVŘINCOVÁ Valburga: Malá encyklopedie vánoc, Praha: Libri, 2001.

WEIS Martin: Mariánské zrcadlo, Praha: Katolický týdeník s. r. o., 2002

Zkratky knih Písma svatého jsou použity podle ekumenického překladu.

ANNOTATION

Devotion To The Virgin Mary In Liturgy And People's Religiousness

This bachelor work deals with the topic of the devotion to the Virgin Mary. It looks at its different forms in the liturgy and people's religiousness. It stems from historical and theological links. It describes different forms of people's religiousness in dependence on the liturgical year which is reflected in both liturgical celebration and people's religiousness. Particular attention is paid to the origin of feasts and of selected forms of people's religiousness linked with the devotion to the Virgin Mary.

One whole part of the work looks at the phenomenon of pilgrimages and their origin. It also focuses on places of pilgrimage that are often devoted to the Virgin Mary. Final chapter leads the reader into different perceptions of the devotion to the Virgin Mary in the Western and Eastern tradition.

Key words

People's religiousness

Liturgical year

Marian devotion

Places of pilgrimage

Icons